

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Кафедра психології, соціології та педагогіки

Робота до захисту допущена
завідувач кафедри психології,
соціології та педагогіки, к.психол.н.,
доцент

Гельбак А.М.

« 04 » червня 2026 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

«Психологія мотивів та причин злочинної поведінки»

Виконала:

здобувачка групи 1/23-(ПС)-ВО
заочної форми навчання
Марченко Ольга Вікторівна
Спеціальності 053 «Психологія»

Науковий керівник:

доцент кафедри психології,
соціології та педагогіки, к.психол.н.,
доцент

Молчанова О.М.

Рецензент:

доцент кафедри педагогіки,
психології і корекційної освіти КЗ
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної освіти», к. пед.н.,
доцент
Кендюхова А.А.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчально-науковий інститут права та соціального менеджменту
Кафедра психології, соціології та педагогіки
Освітній ступінь «Бакалавр»
Спеціальність 053 «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології,
соціології та педагогіки
кандидат психологічних наук, доцент

 Анжела ГЕЛЬБАК
« 23 » січня 2026 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ

Марченко Ольги Вікторівни

1. Тема «Психологія мотивів та причин злочинної поведінки».
2. Науковий керівник: доцент кафедри психології, соціології та педагогіки, кандидат психологічних наук, доцент Молчанова О.М., затверджений наказом ДонДУВС від 24 грудня 2025 року № 618.
3. Строк подання роботи « 19 » травня 2026 року.
4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
  - 1.1. Поняття злочинної поведінки у психології
  - 1.2. Мотиви злочинної поведінки
    - 2.1. Організація та методи емпіричного дослідження
    - 2.2. Аналіз психологічних причин формування злочинних мотивів
      - 3.1. Програма психологічної профілактики деструктивної мотивації особистості
      - 3.2. Методичні рекомендації щодо профілактики злочинної поведінки.
5. Дата видачі завдання « 23 » січня 2026 року

№ з/п	Етап підготовки	Строк виконання	Примітка
1.	Підбір, опрацювання та систематизація наукових джерел на тему дослідження.	Грудень 2025р.	Виконано
2.	Написання теоретичного розділу (Розділ 1), формування понятійного апарату праці.	Січень 2026 р.	Виконано
3.	Обґрунтування вибірки, підбір психодіагностичного інструментарію та проведення тестування студентів.	Лютий 2026р.	Виконано
4.	Математико-статистична обробка результатів (кореляційний аналіз), написання Розділу 2.	Березень 2026 р.	Виконано
5.	Розробка профілактичної програми, формулювання практичних рекомендацій (розділ 3), оформлення висновків.	Квітень 2026	Виконано
6.	Технічне оформлення роботи відповідно до вимог ДСТУ, перевірка на наявність плагіату.	До 25 квітня 2026р.	Виконано
7.	Подання готової роботи науковому керівнику, отримання відгуку, рецензії та передзахист	До 15 травня 2026р.	Виконано

Здобувач

Ольга МАРЧЕНКО

Науковий керівник

Оксана МОЛЧАНОВА

РЕФЕРАТ

Марченко Ольга Вікторівна. Психологія мотивів та причин злочинної поведінки. Кваліфікаційна робота бакалавра.

Об'єкт дослідження : злочинна поведінка особистості

Предмет дослідження : вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості на формування психологічних мотивів і причин злочинної поведінки.

Мета дослідження : дослідити психологічні мотиви та причини злочинної поведінки, а також визначити зв'язок схильності до злочинної поведінки з індивідуально-психологічними характеристиками особистості та особливостями мотиваційної сфери.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що формування психологічних мотивів і схильності до злочинної поведінки зумовлюється індивідуально-психологічними характеристиками особистості (агресивністю, тривожністю та імпульсивністю), а також особливостями мотиваційної сфери.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані та вирішені такі взаємопов'язані **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення злочинної поведінки та розкрити сутність понять «мотив», «причини» і «детермінанти».
2. Узагальнити наукові дані про психологічні мотиви та причини злочинної поведінки, систематизувати їх взаємозв'язки та особливості прояву.
3. Емпірично дослідити рівні індивідуально-психологічних характеристик особистості (агресивності, тривожності, імпульсивності), а також особливості мотиваційної сфери та схильності до злочинної поведінки у досліджуваній вибірці.
4. Встановити взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками, особливостями мотиваційної сфери та схильністю до злочинної поведінки як поведінковим індикатором формування деструктивних тенденцій особистості.
5. Розробити програму психологічної профілактики, спрямовану на корекцію деструктивних мотивів шляхом розвитку навичок саморегуляції та емпатії.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження:

- теоретичні: аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури з проблеми дослідження з метою визначення стану розробленості проблеми психології мотивів та причин злочинної поведінки;
- емпіричні: психодіагностичні методи (тестування, опитування), констатувальний експеримент;
- методи математичної обробки даних: кількісний і якісний аналіз результатів, а також кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз психологічних мотивів та причин злочинної поведінки у студентської молоді з урахуванням взаємозв'язку таких особистісних характеристик, як агресивність, тривожність, мотивація та імпульсивність. У роботі уточнено роль зазначених психологічних чинників у формуванні схильності до протиправної поведінки, а також визначено характер взаємозв'язків між ними на основі емпіричного дослідження.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки та впровадження психопрофілактичних програм і тренінгів, спрямованих на зниження рівня схильності до злочинної поведінки та розвиток навичок саморегуляції.

Ключові слова: девіантна поведінка, злочинна поведінка, мотивація злочинної поведінки, делінквентна поведінка, протиправна діяльність, соціальна дезадаптація, імпульсивність, агресивність, соціалізація, вольова регуляція.

ABSTRACT

Olga Viktorivna Marchenko. The Psychology of Motives and Causes of Criminal Behavior. Bachelor's Thesis.

Object of study: criminal behavior

Subject of study: the influence of individual psychological characteristics on the formation of psychological motives and causes of criminal behavior.

Research objective: to investigate the psychological motives and causes of criminal behavior, as well as to determine the relationship between a predisposition to criminal behavior and individual psychological characteristics of the personality and features of the motivational sphere.

Research hypothesis: It is hypothesized that the formation of psychological motives and a predisposition to criminal behavior is determined by individual psychological characteristics (aggressiveness, anxiety, and impulsivity), as well as features of the motivational sphere.

To achieve this objective, the following interrelated tasks were formulated **and addressed:**

1. To analyze theoretical approaches to the study of criminal behavior and to clarify the essence of the concepts of "motive," "causes," and "determinants."
2. To summarize scientific data on the psychological motives and causes of criminal behavior, and to systematize their interrelationships and patterns of manifestation.
3. To empirically investigate the levels of individual psychological characteristics (aggressiveness, anxiety, impulsivity), as well as the features of the motivational sphere and the propensity for criminal behavior in the study sample.
4. To establish a relationship between individual psychological characteristics, features of the motivational sphere, and a predisposition to criminal behavior as a behavioral indicator of the formation of destructive personality tendencies.
5. To develop a psychological prevention program aimed at correcting destructive motives through the development of self-regulation and empathy skills.

Research Methods. To achieve the objective and address the set tasks, a set of complementary research methods was used:

- theoretical: analysis, generalization, and systematization of the scientific literature on the research problem to determine the state of research on the psychology of motives and causes of criminal behavior;
- empirical: psychodiagnostic methods (testing, surveys), and a confirmatory experiment;
- methods of mathematical data processing: quantitative and qualitative analysis of results, as well as correlation analysis to identify relationships between the studied indicators.

The scientific novelty of this study lies in the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of the psychological motives and causes of criminal behavior among college students has been conducted, taking into account the interrelationship between such personality characteristics as aggression, anxiety, motivation, and impulsivity. This study clarifies the role of these psychological factors in shaping a predisposition toward unlawful behavior and identifies the nature of the relationships between them based on empirical research.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained results to develop and implement psychoprophylactic programs and training sessions aimed at reducing the level of predisposition to criminal behavior and developing self-regulation skills.

Keywords: deviant behavior, criminal behavior, motivation for criminal behavior, delinquent behavior, unlawful activity, social maladjustment, impulsivity, aggression, socialization, volitional regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ МОТИВІВ ТА ПРИЧИН ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ	12
1.1. Поняття злочинної поведінки у психології	12
1.2. Мотиви злочинної поведінки	15
1.3. Причини злочинної поведінки з точки зору психологічного знання	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	22
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ТА МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ	23
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження	23
2.2. Аналіз психологічних причин формування злочинних мотивів	29
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.	41
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ МОТИВІВ ТА ПРИЧИН ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ	44
3.1. Програма психологічної профілактики деструктивної мотивації особистості	44
3.2. Методичні рекомендації щодо профілактики злочинної поведінки	52
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	57
ВИСНОВКИ	59
ЛІТЕРАТУРА	61
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві проблема злочинної поведінки набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням рівня правопорушень та ускладненням соціальних умов життєдіяльності особистості. Злочинна поведінка є складним соціально-психологічним явищем, що відображає не лише порушення соціальних норм, але й специфіку мотиваційної, емоційно-вольової та ціннісно-сислової сфери особистості.

На відміну від загальної девіантної поведінки, злочинна поведінка має чітко виражений протиправний характер і пов'язана з реалізацією певних мотивів, які формуються під впливом як зовнішніх обставин, так і внутрішніх психологічних передумов. Вивчення мотивів та причин злочинної поведінки дозволяє глибше зрозуміти механізми її виникнення, а також визначити ефективні напрями профілактики.

Суттєвого значення набуває дослідження психологічних детермінант злочинної поведінки, серед яких особливу роль відіграють агресивність, тривожність, особливості саморегуляції, рівень емпатії та локус контролю. Саме поєднання цих характеристик визначає схильність особистості до протиправних дій та специфіку її поведінкових реакцій.

Проблема мотивів і причин злочинної поведінки знайшла ґрунтовне відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, у межах класичних і сучасних психологічних підходів зарубіжні дослідники — З. Фрейд, А.Адлер, Е. Еріксон, А. Бандура, А. Елліс та Дж. Паттерсон — розкривали психологічні механізми, що лежать в основі агресивної та девіантної поведінки. У їхніх працях агресія розглядається як прояв як несвідомих потягів і внутрішніх конфліктів, так і результат соціального наuczіння, впливу середовища, ірраціональних переконань та порушень у процесі особистісного розвитку. Значна увага приділяється також формуванню мотивів поведінки, зокрема ролі фрустрації, почуття неповноцінності, криз ідентичності та дисфункційних сімейних взаємин.

Водночас у працях вітчизняних учених — О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, Н. Максимова, С.Г. Немченко та А.В. Савченко — проблема злочинної поведінки розглядається більш прикладно, з урахуванням соціально-правових умов її

виникнення. Дослідники аналізують детермінанти злочинності, структуру криміногенної мотивації, вплив соціального середовища, а також індивідуально-психологічні особливості особистості правопорушника. Особлива увага приділяється взаємозв'язку агресії, мотиваційної сфери та зовнішніх соціальних чинників, що зумовлюють формування протиправної поведінки.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки ефективних психопрофілактичних і корекційних програм, спрямованих на зниження схильності до злочинної поведінки та розвиток конструктивних форм поведінки.

Соціальна значущість і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: «Психологія мотивів та причин злочинної поведінки».

Мета дослідження : дослідити психологічні мотиви та причини злочинної поведінки, а також визначити зв'язок схильності до злочинної поведінки з індивідуально-психологічними характеристиками особистості та особливостями мотиваційної сфери.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що формування психологічних мотивів і схильності до злочинної поведінки зумовлюється індивідуально-психологічними характеристиками особистості (агресивністю, тривожністю та імпульсивністю), а також особливостями мотиваційної сфери.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані та вирішені такі взаємопов'язані **завдання:**

6. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення злочинної поведінки та розкрити сутність понять «мотив», «причини» і «детермінанти».
7. Узагальнити наукові дані про психологічні мотиви та причини злочинної поведінки, систематизувати їх взаємозв'язки та особливості прояву.
8. Емпірично дослідити рівні індивідуально-психологічних характеристик особистості (агресивності, тривожності, імпульсивності), а також особливості мотиваційної сфери та схильності до злочинної поведінки у досліджуваній вибірці.
9. Встановити взаємозв'язок між індивідуально-психологічними

характеристиками, особливостями мотиваційної сфери та схильністю до злочинної поведінки як поведінковим індикатором формування деструктивних тенденцій особистості.

10. Розробити програму психологічної профілактики, спрямовану на корекцію деструктивних мотивів шляхом розвитку навичок саморегуляції та емпатії.

Об'єкт дослідження : злочинна поведінка особистості

Предмет дослідження : вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості на формування психологічних мотивів і причин злочинної поведінки.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження:

- теоретичні: аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури з проблеми дослідження з метою визначення стану розробленості проблеми психології мотивів та причин злочинної поведінки;
- емпіричні: психодіагностичні методи (тестування, опитування), констатувальний експеримент;
- методи математичної обробки даних: кількісний і якісний аналіз результатів, а також кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

У дослідженні було використано такі психодіагностичні методики:

- 1) Опитувальник агресивності Басса-Даркі (в адаптації для української вибірки) – з метою визначення рівня агресивності та ворожості як важливих психологічних чинників злочинної поведінки.
- 2) Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна – для діагностики рівня особистісної та ситуативної тривожності, що може впливати на формування деструктивних форм поведінки.
- 3) Опитувальник імпульсивності Ernest Barratt (BIS-11) – для визначення рівня імпульсивності як важливої психологічної передумови схильності до протиправної поведінки.
- 4) Методика діагностики мотивації до успіху та уникнення невдач (Т. Елерс) – з метою визначення спрямованості мотиваційної сфери особистості як психологічного чинника формування деструктивної мотивації.

5) Авторська анкета «Схильність до злочинної поведінки» – для визначення поведінкових установок щодо порушення соціальних норм.

Емпірична база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. У дослідженні взяли участь 40 студентів факультету правознавства віком 18-25 років. Вибірка була сформована з урахуванням добровільної участі респондентів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз психологічних мотивів та причин злочинної поведінки у студентської молоді з урахуванням взаємозв'язку таких особистісних характеристик, як агресивність, тривожність, мотивація та імпульсивність. У роботі уточнено роль зазначених психологічних чинників у формуванні схильності до протиправної поведінки, а також визначено характер взаємозв'язків між ними на основі емпіричного дослідження.

Теоретична значущість полягає у поглибленні наукових уявлень про психологічні мотиви та причини злочинної поведінки, а також у розширенні знань щодо впливу особистісних характеристик на формування девіантних і протиправних форм поведінки.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки та впровадження психопрофілактичних програм і тренінгів, спрямованих на зниження рівня схильності до злочинної поведінки та розвиток навичок саморегуляції.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (найменування) та додатків. Робота містить 4 таблиці, 3 рисунки, 5 додатків. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок (основна частина – 57 сторінки).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ МОТИВІВ ТА ПРИЧИН ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Поняття злочинної поведінки у психології

У науковій літературі терміни «злочинна поведінка» та «злочин» нерідко використовуються як синоніми. Однак таке ототожнення не є цілком коректним, оскільки поняття злочинної поведінки є значно ширшим адже воно охоплює не лише сам факт вчинення суспільно небезпечного та протиправного діяння (дії або бездіяльності), а й увесь комплекс процесів, що йому передують: формування мотивів, постановку цілей, вибір засобів і прийняття рішень.

У зарубіжних дослідженнях злочинна поведінка розглядається як результат взаємодії соціальних, психологічних і біологічних чинників. Зокрема, S. Barkan акцентує увагу на ролі соціального середовища та соціалізації у формуванні мотивації протиправних дій [84, с.51-55]. Представники когнітивного підходу, зокрема R. Leahy, підкреслюють значення мислення та переконань особистості, тоді як L. Cameron і D. McNeil доводять, що зміна мотиваційної сфери може впливати на поведінкові стратегії [85]. У свою чергу, L. Kolb звертає увагу на нейропсихологічні особливості розвитку, що визначають рівень саморегуляції та імпульсивності [86,с.1203-1212]. Дослідження L. Sherman та ін. підтверджують, що профілактика злочинності є ефективною лише за умови врахування як мотиваційних, так і середовищних чинників [87,с.1-19].

З психологічної точки зору важливо не лише зафіксувати факт злочину, а й зрозуміти, чому і як він виникає. Тому аналіз злочинної поведінки передбачає врахування як зовнішніх обставин, так і внутрішніх психічних процесів, які визначають і спрямовують дії особистості.

Таким чином, злочинну поведінку доцільно розглядати як процес, що розгортається у часі та включає як зовнішні дії, так і внутрішні психологічні механізми. Вона охоплює не лише об'єктивні прояви, що формують склад злочину, а й ті психічні явища, які передують йому та зумовлюють протиправну діяльність [72,с.156-158; 63,с.304-314].

Характер і тип злочинної поведінки значною мірою зумовлюються індивідуально-психологічними особливостями особистості, її ціннісними орієнтаціями, а також сформованою системою асоціальних і антисоціальних стереотипів. Дослідження свідчать, що особам, схильним до протиправної поведінки, притаманні соціально-ціннісна дезадаптація, порушення механізмів саморегуляції, наявність асоціальних установок і звичок, а також тенденція до ігнорування або заперечення соціальної відповідальності.

Не менш важливими є і соціальні суперечності. Зокрема, розбіжності між офіційними правовими нормами та неформальними уявленнями про допустиму поведінку можуть створювати внутрішню напругу. У таких умовах протиправна поведінка інколи виступає як спосіб подолання труднощів у досягненні цілей соціально прийнятними методами.

Механізм злочинної поведінки формується у тісному взаємозв'язку із соціальним середовищем, а її протиправний характер визначається у процесі взаємодії особистості з іншими членами суспільства. Аналіз психолого-юридичних джерел дозволяє виокремити основні етапи її формування та реалізації. [28;36;38].

Перший етап — формування мотивації. Він включає виникнення потреби, її усвідомлення та перетворення у мотив, а також постановку мети. Якщо потреба не може бути задоволена законними способами, вона може трансформуватися у протиправну мотивацію.

Другий етап — прийняття рішення і підготовка до вчинення злочину. На цьому етапі особа оцінює ситуацію, ризики, власні можливості та обирає засоби досягнення мети. У разі групової діяльності відбувається розподіл ролей.

Третій етап — реалізація рішення, тобто безпосереднє вчинення протиправних дій. Вони можуть бути як заздалегідь спланованими, так і імпульсивними.

Четвертий етап — посткримінальна поведінка, яка полягає в оцінці власних дій і їх наслідків. Вона може проявлятися як у каятті, так і в прагненні уникнути відповідальності.

Отже, злочинна поведінка є складним і багаторівневим явищем, що формується під впливом поєднання особистісних і соціальних чинників.

Поряд із поняттями «протиправна», «правопорушна» та «злочинна поведінка» у науці широко використовується категорія «девіантна поведінка». Це дозволяє розглядати злочинність у ширшому контексті поведінкових відхилень. Девіантна поведінка — це діяльність, що не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам і порушує їх.

Так, В. Афанасьєва визначає девіантну поведінку як «все, що не відповідає правовим, моральним, етичним або іншим нормативним вимогам суспільства» [2, с. 10]. При цьому вона підкреслює, що її сутність полягає у порушенні взаємодії між особистістю, групою та суспільством [2, с. 17].

С. Немченко зазначає, що така поведінка формується під впливом соціальних факторів і часто супроводжується труднощами адаптації та саморегуляції [59, с.228-230].

Девіантна поведінка може проявлятися як на індивідуальному, так і на груповому рівнях і включає різні форми — від агресивної до адиктивної. У деяких випадках вона переходить у делінквентну, яка вже безпосередньо пов'язана з порушенням правових норм.

Таким чином, злочинна поведінка є найбільш небезпечною формою девіантної поведінки, що має чітко визначену правову оцінку.

Особливо варто зазначити, що девіантна поведінка може поступово набувати делінквентного характеру. Це відбувається тоді, коли порушення соціальних норм стають систематичними і переходять у протиправну діяльність. У такому випадку делінквентна поведінка виступає своєрідною проміжною ланкою між девіантною та злочинною, оскільки включає повторювані антисоціальні дії, що можуть призвести до кримінальної відповідальності.

Узагальнюючи, девіантна поведінка є ширшим поняттям, а злочинна — її найбільш небезпечною формою, яка має чітке правове визначення. Такий підхід допомагає краще зрозуміти, як формується протиправна поведінка і як вона пов'язана із соціальною дезадаптацією.

Розглядаючи злочинну поведінку в психології, важливо враховувати її динамічний характер і роль мотиваційно-вольових процесів. У цьому контексті особливе значення має розмежування умисної та необережної поведінки.

Як показують дослідження, зокрема Н. В. Сметаніної, перед вчиненням необережного злочину людина часто перебуває у внутрішньому конфлікті між вимогами ситуації та власними намірами [71,с.25-35]. Хоча вона усвідомлює норми, прагнення досягти мети може переважати, що підвищує ризик порушення.

Важливу роль тут відіграє психологічна установка. За М. В. Вербенським, вона проявляється у легковажному та безвідповідальному ставленні до соціальних норм і правил [10,с.104-109]. Це знижує самоконтроль і підвищує ймовірність протиправної поведінки.

Узагальнюючи підходи дослідників, зокрема І. М. Даньшина, можна сказати, що головна різниця між умисною та необережною поведінкою полягає у зв'язку між мотивом, метою і результатом [18,с.115-123]. В умисних діях цей зв'язок є прямим, тоді як у необережних — порушеним, коли наслідки не повністю усвідомлюються.

Як зазначає А. П. Закалюк, це часто пов'язано з недооцінкою можливих наслідків [26,с.17-26]. Водночас, незалежно від форми вини, злочинна поведінка має вольовий характер, оскільки передбачає прийняття рішення і вибір способу дії [60,с.2-5].

Отже, з психологічної точки зору злочинна поведінка є складним процесом, у якому поєднуються мотивація, мислення і воля. Саме характер зв'язку між мотивом, метою і результатом дозволяє краще зрозуміти механізми її формування.

1.2. Мотиви злочинної поведінки

Мотиви злочинної поведінки відображають складну систему психічних і соціальних чинників, які спонукають особу до протиправних дій. Вони охоплюють не лише первинні спонукання, а й ті фактори, що регулюють, спрямовують і підтримують діяльність людини, визначають загальну спрямованість її поведінки та формують намір вчинити злочин [1, с. 65-71].

У психології мотив злочинного діяння розглядається як усвідомлена спонука, що породжує намір здійснити протиправну дію. Його розуміння тісно пов'язане з

класичними теоріями девіантної поведінки. Зокрема, фрустраційна теорія агресії (К. Доллард, Л. Берковіц) пояснює, як внутрішня напруга може трансформуватися у ворожість, а біопсихологічна модель Г. Айзенка підкреслює роль імпульсивності у швидкому формуванні злочинного наміру. У цьому контексті риси особистості виступають як потенціал, а мотив — як його реалізація в конкретній ситуації.

Водночас важливо підкреслити, що сам по собі мотив не є злочинним. Він набуває кримінально-правового значення лише у поєднанні з конкретним діянням, забороненим законом. У цьому сенсі мотив можна розглядати як початкову ланку у причинно-наслідковому механізмі злочинної поведінки [68].

Формування поведінки відбувається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. До внутрішніх належать індивідуальні особливості особистості, її потреби та емоційні стани, тоді як зовнішні пов'язані із соціальним середовищем і нормами. Мотиваційна сфера при цьому виконує регулятивну функцію: якщо зовнішні умови не суперечать внутрішнім прагненням, мотиви активізуються і реалізуються у поведінці [15;41; 57].

Однією з важливих характеристик мотивації є її динамічність. Як правило, поведінка визначається не одним, а кількома мотивами, які можуть взаємодіяти або навіть суперечити один одному.

Серед підходів до класифікації мотивів доцільно звернути увагу на позицію О. Є. Михайлова, який виділяє шість основних їх груп [50, с. 110–115]:

- політичні — пов'язані з прагненням змінити або порушити політичний лад (ідеологічна мотивація);
- корисливі — орієнтовані на отримання матеріальної вигоди або досягнення особистого успіху;
- насильницько-егоїстичні — зумовлені агресивністю та егоцентризмом;
- анархічні та індивідуалістичні — проявляються у запереченні соціальних норм і правил;
- легковажно-безвідповідальні — характерні для осіб із підвищеною імпульсивністю та низьким самоконтролем;
- боягузливо-малодушні — пов'язані зі страхом, тривожністю та прагненням уникнути відповідальності.

Як підкреслює О. Є. Михайлов, мотив набуває кримінального значення лише у зв'язку з конкретним протиправним діянням [50,с.120]. Вивчення мотивів дає змогу глибше зрозуміти внутрішню, суб'єктивну сторону злочину та механізми його формування.

Таблиця 1.2.

Психологічна характеристика груп мотивів за О.Є. Михайловим

Група мотиву	Психологічна характеристика	Психологічні механізми (зв'язок із рисами)	Приклади поведінки
Політичні	Усвідомлене прагнення змінити устрій	Ідеологічна мотивація, ціннісні орієнтації	Протести, саботаж
Корисливі	Орієнтація на вигоду та потреби	Прагнення до збагачення, самоствердження	Крадіжка, шахрайство
Насильницько-егоїстичні	Поєднання агресії та інтересів	Агресивні імпульси, емоційна дисрегуляція	Напад, побиття
Анархічні	Вияв непокори соціальним нормам	Потреба в автономії, негативізм	Вандалізм, опір нормам
Легковажні	Низький самоконтроль	Імпульсивність, ризикова поведінка	Дії під впливом азарту
Боягузливо-малодушні	Страх, невпевненість	Висока тривожність, уникання конфлікту	Маніпуляції, приховані дії

Представлена класифікація дозволяє не лише описати зовнішні прояви правопорушень, а й зрозуміти внутрішні психологічні механізми, які визначають поведінку особи. Вона показує, що за кожним типом мотиву стоїть певне поєднання особистісних рис і психічних процесів.

Такий підхід є важливим для подальшого аналізу злочинної поведінки, оскільки дає змогу враховувати як індивідуальні особливості людини, так і вплив конкретної ситуації. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для розробки ефективних профілактичних заходів.

1.3. Психологічні підходи до причин злочинної поведінки

У наукових дослідженнях підкреслюється, що формування злочинної поведінки значною мірою зумовлене умовами соціального середовища та суперечностями сучасного суспільства. Водночас у психологічному підході важливо не лише фіксувати вплив зовнішніх факторів, а й розуміти, як вони відображаються у внутрішньому світі особистості — її цінностях, установках і мотивації.

Причини та умови злочинної поведінки утворюють єдину систему. Як зазначає Кацавець Р. С., їх розмежування є важливим для розуміння механізму формування протиправної поведінки, оскільки саме взаємодія причин і наслідків пояснює її виникнення. До причин відносять соціально-психологічні детермінанти, що охоплюють економічні, політичні, правові та побутові чинники, які впливають на свідомість особистості [35, с. 14].

З психологічної точки зору взаємодія причин і умов має динамічний характер. Життєвий досвід, соціальні впливи та ситуації поступово формують певні поведінкові установки. Умови в цьому контексті можна поділити на ті, що сприяють виникненню причин, і ті, що забезпечують їх реалізацію в конкретній поведінці.

Окреме значення мають кореляційні зв'язки між чинниками. Як зазначає Гребенюк М. О., у складних соціальних системах зміна одного елемента (наприклад, емоційного стану або соціального оточення) впливає на інші. Це

дозволяє розглядати злочинну поведінку як результат взаємодії багатьох факторів, а не однієї причини [14].

У загальному вигляді причини злочинної поведінки проявляються через соціальні явища, що відображають проблеми в різних сферах життя суспільства. Водночас у психологічному аспекті важливо те, як ці явища засвоюються особистістю та впливають на її внутрішні установки і способи поведінки.

У психології злочинна поведінка розглядається як результат взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників. Зовнішні впливи (сім'я, соціальне середовище, групові норми) поступово трансформуються у внутрішні особливості — цінності, переконання, рівень самоконтролю.

Такий підхід підкреслює, що злочинна поведінка формується поступово і не є випадковою. Вона є результатом накопичення психологічних і соціальних впливів, які визначають мотивацію, цілі та рішення особистості.

Важливу роль відіграють індивідуально-психологічні особливості: емоційна стійкість, рівень імпульсивності, здатність до саморегуляції, ціннісні орієнтації та особистісний досвід. У взаємодії із соціальним середовищем вони формують психологічне підґрунтя протиправної поведінки.

Психологічний механізм злочинної поведінки включає три основні етапи: мотивацію, прийняття рішення та поведінкову реалізацію. Мотивація визначає внутрішні спонукання і цілі, прийняття рішення пов'язане з оцінкою ситуації та наслідків, а реалізація — це безпосередня дія.

Водночас на поведінку значно впливають емоційні стани. Стрес, конфлікти або дефіцит ресурсів можуть посилювати внутрішню напругу та призводити до імпульсивних або агресивних реакцій, особливо за умов низького самоконтролю або внутрішніх конфліктів.

У межах психологічної науки причини злочинної поведінки також пов'язують із особистісними та когнітивними особливостями: низькою емпатією, агресивністю, імпульсивністю, фрустраційною нетерпимістю, деформацією цінностей та психологічними травмами. У поєднанні з негативними соціальними умовами це формує підвищений ризик протиправної поведінки.

Як зазначає Тужеляк Н. М., детермінанти злочинної поведінки мають системний характер і включають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, взаємодія яких і визначає формування поведінки [75].

Злочинна поведінка має причинно-наслідковий характер: певні умови за відповідних обставин породжують інші явища, що виступають їх наслідком. Зелінський А. Ф. та Оніка Л. П. підкреслюють, що причинний зв'язок полягає у здатності одного явища викликати інше за певних умов [30,с.14-16]. Подібну позицію займає Ю. С. Лимаренко, визначаючи причини та умови як взаємопов'язану систему чинників, що формують протиправну поведінку [44,с.208-210].

Б. М. Головкін розглядає детермінацію злочинності як взаємозв'язок між суспільним буттям і свідомістю [13,с.1-9], а І. Г. Богатирьов підкреслює, що це сукупність негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у взаємодії формують злочинну поведінку [4,с.250].

Отже, причини та умови злочинної поведінки тісно взаємопов'язані: умови не створюють злочин самі по собі, але без них причини не можуть реалізуватися. Тому їх доцільно розглядати як єдину систему криміногенних детермінант.

Залежно від рівня прояву виділяють:

1. загальні причини та умови злочинності в суспільстві;
2. причини та умови окремих видів злочинів;
3. причини та умови конкретних правопорушень.

За змістом детермінанти поділяються на соціально-економічні, політичні, психологічні, виховні, духовні, ідеологічні та організаційно-управлінські [37,с.81-86].

Узагальнено їх можна згрупувати так:

- духовні (деформація цінностей і норм);
- соціально-економічні (нерівність, безробіття, кризи);
- нормативно-правові (недосконалість законодавства);
- психологічні (агресивність, імпульсивність, тривожність);
- ситуаційні (конкретні життєві обставини);
- виховні (умови сім'ї та соціалізації);
- соціокультурні (рівень правової культури).

Окремо виділяють об'єктивні та суб'єктивні детермінанти, що дозволяє розглядати злочинну поведінку як результат взаємодії зовнішніх умов і внутрішніх особливостей особистості.

Також детермінанти аналізують на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях [45,с.122]. На макрорівні це соціальні процеси та культура, на мікрорівні — найближче оточення, а на індивідуальному — психологічні особливості особистості.

За тривалістю впливу виділяють коротко-, середньо- та довгострокові детермінанти [82,с.25-35].

У підсумку, злочинна поведінка є результатом складної взаємодії особистісних, соціальних і ситуативних чинників. У психологічному вимірі вона формується поступово — через розвиток особистості, засвоєння соціального досвіду та вплив середовища. Розуміння цих механізмів є основою профілактики та психологічної роботи з девіантною поведінкою.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретичних аспектів злочинної поведінки показав, що вона є складним психолого-соціальним феноменом, який формується під впливом взаємодії особистісних характеристик, соціального середовища та психоемоційних детермінантів. Поняття злочинної поведінки у психології охоплює не лише сукупність протиправних дій, а й внутрішні механізми, що передують їх здійсненню. Ці механізми включають потреби, установки, ціннісні орієнтації та стереотипи поведінки, які разом формують схильність особистості до порушення соціальних норм.

Вивчення мотивів злочинної поведінки дозволяє розкрити систему внутрішніх спонукань, що спрямовують діяльність особистості. Мотиви виступають не як ізольовані психічні акти, а як комплекс усвідомлених спонукань, які взаємодіють із зовнішніми обставинами і регулюють поведінку. Вони становлять першу ланку причинного ланцюга злочинної поведінки, формуючи намір здійснити конкретну протиправну дію. При цьому мотиваційна сфера особистості функціонує як

регулятор: лише коли умови середовища дозволяють реалізувати устремління, мотиви отримують «санкцію» для вчинку.

Розглядаючи мотиви з психологічної точки зору, важливо враховувати їх динамічність та багатовимірність. Зазвичай одночасно діє кілька спонукань, які можуть конкурувати між собою, поєднуючи низинні почуття з раціональними доводами, імпульсивність з обов'язком або особисті інтереси з піклуванням про родину. Класифікація мотивів на політичні, корисливі, насильницько-егоїстичні, анархічні та індивідуалістичні, легковажно-безвідповідальні та боягузливо-малодушні дозволяє виділити характерні психологічні механізми, що визначають вибір дій суб'єкта, його схильність до ризикованої поведінки, прояви агресії або ухилення від відповідальності.

Одночасно вивчення причин і детермінант злочинної поведінки показало, що вони охоплюють як особистісні, так і соціальні чинники. Особистісні детермінанти включають морально-вольові якості, характерні риси, ціннісні орієнтації та стійкі поведінкові стереотипи, що визначають готовність до протиправних дій. Соціальні фактори формують контекст, у якому реалізуються особистісні схильності: сім'я, соціальні групи, культурні та правові норми, а також негативні явища суспільного середовища, такі як бідність, нерівність, насильство та деградація соціальних інститутів. Особливу роль відіграють умови, які можуть бути необхідними, достатніми або супутніми для прояву злочинності, і формують безпосередній контекст для реалізації внутрішніх спонукань.

Таким чином, злочинна поведінка розглядається як результат складної взаємодії внутрішніх мотивів, особистісних характеристик та зовнішніх соціальних факторів. Психологічний аналіз дозволяє глибше зрозуміти механізми вибору протиправних дій, взаємодію суб'єктивної та об'єктивної сторони злочину, а також специфіку проявів злочинності в різних психоемоційних станах. Отже, системне вивчення мотивів та причин злочинної поведінки є важливою науковою основою для розробки профілактичних та корекційних стратегій, спрямованих на формування соціально адаптованої особистості та зниження ризику правопорушень

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ТА МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження є комплексне вивчення психологічних мотивів, детермінант та причин схильності до злочинної поведінки, а також визначення їхнього взаємозв'язку з індивідуально-типологічними характеристиками досліджуваних. Виходячи з положень сучасної юридичної психології, ми припускаємо, що особистісні властивості виступають внутрішнім підґрунтям для формування специфічної мотивації потенційно девіантної поведінки.

Дослідження проводилося на базі Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. У діагностиці взяли участь 40 студентів факультету правознавства віком 18–25 років. Вибірка була сформована на засадах добровільності та репрезентативності щодо вікового та професійного критерію.

Для реалізації мети було розроблено діагностичний комплекс, що включає методики, які дозволяють реконструювати мотиваційну структуру особистості:

1. **Опитувальник агресивності Басса–Даркі (в адаптації для української вибірки).** Вибір даної методики зумовлений тим, що різні форми агресивності та ворожості (підозріливість, негативізм) безпосередньо трансформуються у мотиви соціального протесту або превентивного нападу. Аналіз окремих шкал дозволяє виявити, чи є агресія інструментальною (засобом досягнення мети), чи афективною (способом емоційної розрядки).
2. **Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна.** Діагностика особистісної та ситуативної тривожності є необхідною для розуміння мотивів захисної поведінки. Високий рівень тривожності часто виступає каталізатором деструктивних дій, оскільки викривлене сприйняття навколишнього

середовища як ворожого спонукає особистість до вчинення правопорушень з метою «самозахисту» від уявних загроз.

3. **Опитувальник імпульсивності Ернеста Барратта (BIS-11).** Даний інструментарій дозволяє оцінити здатність до самоконтролю та раціонального планування. Вивчення імпульсивності є критичним для пояснення механізму переходу внутрішнього мотиву в реальну дію, особливо у випадках незапланованих, спонтанних злочинів, де когнітивний контроль над наслідками є мінімальним.
4. **Методика діагностики мотивації до успіху та уникнення невдач (Т. Елерс)** – з метою визначення спрямованості мотиваційної сфери особистості як психологічного чинника формування деструктивної мотивації.
5. **Авторська анкета «Схильність до злочинної поведінки».** Методика розроблена з метою оцінки психологічної схильності особистості до злочинної поведінки як поведінкового індикатора відповідних мотивів і причин. Анкета дозволяє дослідити ставлення респондентів до соціальних і правових норм, готовність до ризику, толерантність до агресивних форм реагування та рівень поведінкового самоконтролю. Отримані результати дають змогу визначити рівень схильності до злочинної поведінки та використовуються для подальшого аналізу її взаємозв'язку з індивідуально-психологічними особливостями особистості та характеристиками мотиваційної сфери.

Статистична обробка результатів здійснювалася за допомогою методів описової статистики (кількісний та якісний аналіз) та математичного аналізу зв'язків. Зокрема, було застосовано кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона -r), що дозволило встановити статистичну значущість взаємозалежностей між особистісними рисами та потенційними мотиваційними чинниками злочинної поведінки.

Відповідно до мети, у ході дослідження вирішувалися такі **завдання**:

- 1) Підібрати методики для дослідження психологічних рис, що впливають на злочинну поведінку.
- 2) Визначити рівні агресивності, тривожності та імпульсивності у досліджуваній групі.

- 3) Описати, як ці особистісні риси стають підґрунтям для виникнення мотивів протиправних дій.
- 4) Провести статистичний аналіз, щоб підтвердити зв'язок між усіма досліджуваними показниками.

Перейдемо до детального опису використаних методик.

1) Опитувальник агресивності Басса–Даркі (в адаптації для української вибірки) [52]. (Додаток А).

Дана методика є одним із найбільш поширених психодіагностичних інструментів для дослідження агресивності та ворожості особистості. Вона спрямована на комплексне вивчення різних форм агресивної поведінки, а також емоційних і когнітивних компонентів, що лежать в її основі.

Агресивність у межах даної методики розглядається як складне багатокомпонентне утворення, яке включає як відкриті форми поведінки (фізична або вербальна агресія), так і приховані, внутрішньо переживані стани (образливість, підозрливість, почуття провини).

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які респондент дає відповіді у формі «так» або «ні». Обробка результатів здійснюється відповідно до ключа, шляхом підрахунку балів за кожною шкалою.

У процесі інтерпретації результатів виділяються окремі шкали агресії, що дозволяє детально проаналізувати структуру агресивності особистості:

- фізична агресія – схильність до застосування фізичної сили;
- вербальна агресія – прояв агресії через слова, висловлювання, образи;
- непряма агресія – опосередковані форми агресії (плітки, ігнорування, ворожі жарти);
- роздратування – підвищена емоційна збудливість і готовність до агресивних реакцій;
- негативізм – опозиційна поведінка, спротив вимогам і нормам;
- образливість – схильність до переживання образи та несправедливості;
- підозрливість – недовіра до оточуючих, очікування негативного ставлення;
- почуття провини – внутрішня напруженість, самозвинувачення, що може супроводжувати агресивні прояви.

На основі отриманих показників визначається як вираженість окремих форм агресії, так і загальний рівень агресивності (низький, середній, високий). Такий підхід дозволяє не лише кількісно оцінити рівень агресії, але й виявити її психологічну структуру.

Методика є особливо цінною для даного дослідження, оскільки дає змогу встановити, які саме форми агресії переважають у поведінці особистості, та визначити їх роль у формуванні мотивів і причин злочинної поведінки.

2) Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна (Додаток Б) [79]. Методика призначена для визначення рівня тривожності як психічного стану та як стійкої особистісної характеристики.

Тривожність розглядається як емоційний стан, що виникає у ситуації невизначеності або загрози та проявляється у підвищеній напруженості, занепокоєнні та очікуванні несприятливих подій.

Опитувальник складається з 40 тверджень, які поділяються на дві шкали:

- ситуативна тривожність (20 тверджень),
- особистісна тривожність (20 тверджень).

Респондент оцінює кожне твердження за 4-бальною шкалою залежно від інтенсивності переживань. Обробка результатів передбачає підрахунок сумарного балу за кожною шкалою.

Рівні тривожності інтерпретуються таким чином:

- до 30 балів – низький рівень;
- 31–45 балів – середній рівень;
- понад 45 балів – високий рівень тривожності.

Застосування методики дозволяє оцінити емоційний стан особистості та визначити її схильність до переживання напруження, що може виступати чинником формування деструктивних мотивів поведінки.

3) Опитувальник імпульсивності Баррата (BIS-11) (Додаток В). [88,с.385]. Дана методика спрямована на визначення рівня імпульсивності як важливої характеристики саморегуляції поведінки.

Імпульсивність розглядається як схильність до швидких, необдуманих дій без урахування можливих наслідків, що значною мірою підвищує ризик здійснення протиправних вчинків.

Опитувальник містить 30 тверджень, які оцінюються респондентом за 4-бальною шкалою частоти прояву (від «майже ніколи» до «майже завжди»).

Методика дозволяє визначити такі компоненти імпульсивності:

- когнітивну імпульсивність (швидкість прийняття рішень),
- моторну імпульсивність (схильність діяти без обдумування),
- неухважність (труднощі концентрації).

Додатково, в методиці «Шкала імпульсивності Барратта (BIS-11)» є шкали першого порядку та шкали другого порядку, які входять до складу шкал першого порядку.

Таким чином формується наступна структура шкал:

- Імпульсивна уважність: увага (питання: 5, 9, 11, 20, 28), когнітивна нестабільність (6, 24, 26).
- Моторна імпульсивність: рухливість (2, 3, 4, 17, 19, 22, 25), стійкість (16, 21, 23, 30)
- Незапланованість: самоконтроль (1, 7, 8, 12, 13, 14), когнітивна складність (10, 15, 18, 27, 29).

В методиці використовується 4 градації відповіді: ніколи (1), рідко (2), часто (3), майже завжди/завжди (4).

Обробка результатів передбачає підрахунок сумарного балу, на основі якого визначається рівень імпульсивності:

- низький,
- середній,
- високий.

Методика є доцільною для використання у дослідженні, оскільки імпульсивність виступає важливим психологічним чинником, що знижує контроль над поведінкою та сприяє формуванню протиправних дій.

4). Методика діагностики мотивації до успіху та уникнення невдач (Т. Елерс), (Додаток Г). [40,с.19-21].

Дана методика спрямована на визначення домінуючого типу мотивації особистості, а саме – орієнтації на досягнення успіху або уникнення невдач. Вона дозволяє виявити, які саме спонукальні тенденції лежать в основі поведінки

індивіда та визначають вибір ним поведінкових стратегій у різних життєвих ситуаціях.

Методика є опитувальником, що містить ряд тверджень, на які респондент має дати відповідь відповідно до власних переконань і поведінкових проявів. Обробка результатів передбачає підрахунок сумарних показників за двома основними шкалами.

У структурі методики виділяють такі шкали:

- **мотивація до успіху**, яка характеризує спрямованість особистості на досягнення позитивного результату, активність, ініціативність, прагнення до самореалізації та подолання труднощів;
- **мотивація уникнення невдач**, що відображає схильність до уникнення ризику, страх помилок, орієнтацію на запобігання негативним наслідкам та підвищену обережність у прийнятті рішень.

Інтерпретація результатів здійснюється шляхом визначення переважаючого типу мотивації. Домінування мотивації до успіху свідчить про активну життєву позицію, впевненість у власних можливостях та орієнтацію на досягнення поставлених цілей. Натомість переважання мотивації уникнення невдач вказує на наявність внутрішньої напруги, невпевненості, схильності до уникання складних ситуацій та підвищеного страху помилки.

У контексті даного дослідження особливу увагу приділено мотивації уникнення невдач як можливому психологічному чиннику формування деструктивних форм поведінки. Високий рівень такої мотивації може бути пов'язаний із підвищеною тривожністю, напруженістю та використанням неадаптивних поведінкових стратегій, що, у поєднанні з іншими індивідуально-психологічними характеристиками, здатне виступати передумовою схильності до протиправної поведінки.

Таким чином, використання методики Т. Елерса дозволяє не лише визначити загальну спрямованість мотиваційної сфери особистості, але й проаналізувати її роль у формуванні психологічних механізмів поведінки.

5). У межах емпіричного дослідження було розроблено та використано авторську анкету «Схильність до злочинної поведінки» (Додаток Д), яка була спрямована на виявлення поведінкових установок, пов'язаних із потенційною

готовністю особистості до порушення соціальних норм. Дана методика дозволила оцінити особливості ставлення респондентів до нормативних вимог суспільства, рівень толерантності до ризику, а також схильність до імпульсивних і агресивно забарвлених форм реагування.

Анкета складається з тверджень, що охоплюють декілька змістових блоків: ставлення до соціальних норм і правил, готовність до ризикованої поведінки, установки щодо агресивних способів вирішення конфліктних ситуацій та особливості самоконтролю у поведінковій сфері. Сукупність зазначених показників дозволяє розглядати отримані результати як інтегральний індикатор психологічної схильності до злочинної поведінки.

Застосування даної методики є доцільним у межах дослідження, оскільки дозволяє емпірично оцінити поведінковий компонент злочинних мотивів та доповнити аналіз індивідуально-психологічних характеристик особистості, отриманих за допомогою стандартизованих психодіагностичних методик. Отримані результати використовуються для подальшого кореляційного аналізу взаємозв'язків між особистісними рисами та схильністю до протиправної поведінки. Методика має дослідницький характер і використовується як інструмент оцінки поведінкових установок, пов'язаних із схильністю до протиправної поведінки.

2.2. Аналіз психологічних передумов формування злочинних мотивів

Першим етапом емпіричного дослідження стало вивчення схильності респондентів до злочинної поведінки за допомогою авторської анкети «Схильність до злочинної поведінки». Застосування даної методики дозволило оцінити ставлення досліджуваних до соціальних і правових норм, готовність до ризику, толерантність до агресивних способів вирішення конфліктів та рівень поведінкового самоконтролю. Оскільки злочинна поведінка є складним багатокомпонентним явищем, її емпірична оцінка здійснювалася через визначення психологічної схильності до відповідних форм поведінки. Результати дослідження представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл респондентів за рівнем схильності до злочинної поведінки за результатами авторської анкети (n = 40)

Рівень схильності до злочинної поведінки	Кількість осіб	%
Низький	8	20,0
Середній	20	50,0
Високий	12	30,0
Разом	40	100,0

Як видно з таблиці 2.1, найбільшу частку вибірки становлять респонденти із середнім рівнем схильності до злочинної поведінки (50,0%). Високий рівень виявлено у 30,0% досліджуваних, тоді як низький рівень зафіксовано у 20,0% респондентів.

Більш детальний аналіз результатів показує, що виявлена схильність до злочинної поведінки є комплексним психологічним утворенням, яке охоплює ставлення особистості до соціальних норм, рівень готовності до ризику, толерантність до агресивних форм поведінки та особливості самоконтролю. Саме тому отримані результати доцільно розглядати не лише як показник потенційної готовності до порушення соціально схвалюваних норм, а й як відображення певних особистісних характеристик, що можуть виступати психологічними передумовами формування злочинної поведінки.

Переважаання середнього рівня схильності до злочинної поведінки (50%) свідчить про те, що значна частина респондентів характеризується ситуативною залежністю поведінки від зовнішніх обставин. Для таких осіб характерне загалом позитивне ставлення до соціальних і правових норм, однак за умов психологічного тиску, стресу, конфлікту інтересів або можливості отримання особистої вигоди вони можуть допускати відхилення від нормативних вимог. Це вказує на недостатню стійкість морально-правових установок та певну залежність поведінкових рішень від конкретної ситуації.

Високий рівень схильності до злочинної поведінки, виявлений у 30% досліджуваних, може свідчити про наявність комплексу психологічних особливостей, які підвищують імовірність девіантних або протиправних форм поведінки. Насамперед це проявляється у більш толерантному ставленні до порушення соціальних і правових норм. Такі респонденти частіше схильні розглядати правила як умовні обмеження, які можуть бути проігноровані за певних обставин або заради досягнення особистої мети.

Крім того, високі показники можуть бути пов'язані з підвищеною готовністю до ризику. Особи цієї групи, ймовірно, більш схильні приймати рішення в умовах невизначеності, недооцінювати можливі негативні наслідки власних дій та орієнтуватися на швидке досягнення бажаного результату. Подібні особливості можуть виступати психологічним підґрунтям для вибору ризикованих поведінкових стратегій.

Ще однією важливою характеристикою є більш висока толерантність до агресії та жорстких способів вирішення конфліктів. Отримані результати дають підстави припустити, що частина респондентів допускає можливість використання агресії як засобу захисту власних інтересів або досягнення поставлених цілей. Така установка може сприяти формуванню деструктивних моделей міжособистісної взаємодії та знижувати ефективність соціально прийнятних способів розв'язання конфліктних ситуацій.

Важливим компонентом виявленої схильності також є імпульсивність поведінки. Високі показники за даним параметром можуть свідчити про недостатній розвиток механізмів саморегуляції, труднощі в контролі емоційних реакцій та схильність до прийняття швидких рішень без належного аналізу можливих наслідків. Саме імпульсивність у сучасних психологічних дослідженнях часто розглядається як один із вагомих чинників ризику формування девіантної та делінквентної поведінки.

Низький рівень схильності до злочинної поведінки, який було зафіксовано у 20% респондентів, свідчить про сформованість внутрішнього контролю поведінки, стійку орієнтацію на дотримання соціальних і правових норм, здатність прогнозувати наслідки власних дій та використовувати конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій. Для таких осіб характерні вищий рівень

самоконтролю, відповідальності та усвідомлення соціальних наслідків власної поведінки.

Таким чином, результати авторської анкети свідчать, що у більшості респондентів спостерігається середній або високий рівень схильності до злочинної поведінки, що проявляється у певній готовності до порушення соціальних норм, підвищеній толерантності до ризику й агресії та недостатній стійкості механізмів поведінкового самоконтролю. Отримані дані підтверджують доцільність подальшого дослідження зв'язку між схильністю до злочинної поведінки та індивідуально-психологічними особливостями особистості, які можуть виступати важливими чинниками формування відповідних мотивів і причин злочинної поведінки.

Перейдемо до аналізу емпіричних даних, отриманих за результатами першої методики дослідження — опитувальника Басса–Даркі, спрямованого на оцінку рівнів агресивності та ворожості учасників. Детальний розгляд результатів за окремими показниками дозволив виявити низку психологічних тенденцій.

Рівні фізичної агресії серед респондентів розподілилися відносно рівномірно: 35% студентів продемонстрували середній рівень, 30% — високий, а 35% — низький. Це свідчить про наявність у частини вибірки потенційної схильності до відкритих агресивних реакцій у конфліктних ситуаціях, тоді як інша частина групи демонструє достатній рівень самоконтролю.

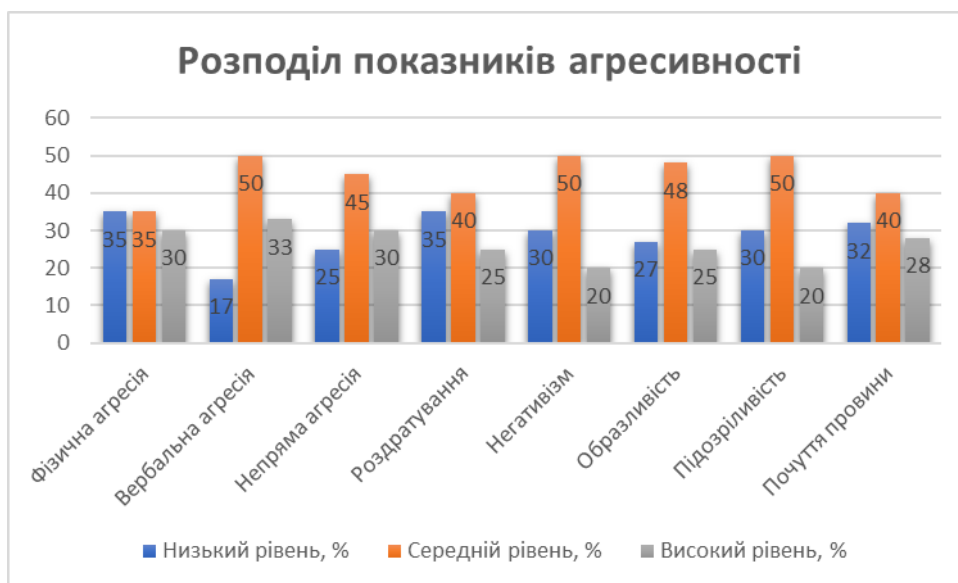
Що стосується вербальної агресії, високий рівень було зафіксовано у 33% респондентів, середній — у 50%, а низький — лише у 17%. Така структура показників відображає виражену тенденцію до використання словесних форм реагування на стресові чинники. Непряма агресія виявилася середньою у 45% учасників, високою у 30%, а низький показник зафіксовано у 25% опитаних, що вказує на здатність значної частини студентів застосовувати опосередковані способи впливу на соціальне оточення.

Аналіз емоційних компонентів показав, що рівень роздратування переважно є середнім (40%) або високим (25%), тоді як низький рівень виявлено у 35% осіб. Щодо негативізму, то помірний рівень спостерігався у 50%, високий — у 20%, а низький — у 30% респондентів. Це вказує на певну емоційну збудженість та

схильність до опозиційної позиції щодо встановлених норм у значної частини вибірки.

Рівень образливості виявився середнім для 48%, високим для 25% та низьким для 27% опитаних. Помірна підозріливість зафіксована у 50%, висока — у 20%, а низька — у 30% студентів. Поєднання цих показників може формувати внутрішню готовність до конфліктної поведінки через недовіру до оточуючих.

Водночас почуття провини у більшості учасників перебуває на низькому (32%) та середньому (40%) рівнях, тоді як високий рівень притаманний лише 28% осіб. Сумарний показник цих рівнів (72%) свідчить про порівняно слабкий емоційний стримуючий фактор та недостатній моральний контроль над власними агресивними проявами. Узагальнені результати розподілу рівнів за кожною зі шкал представлені на рис. 2.1.

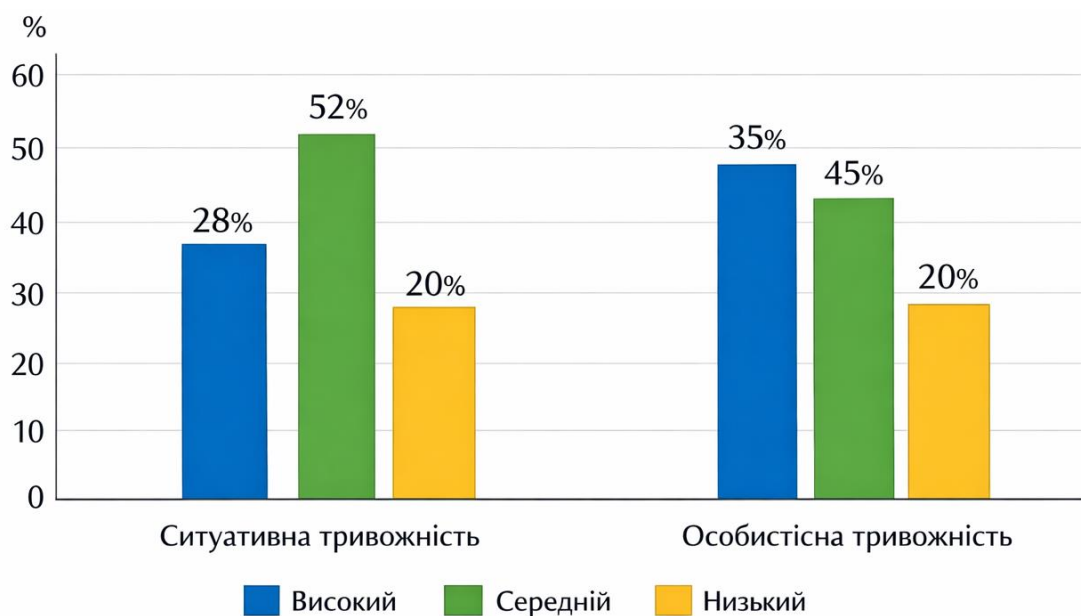
Рис. 2.1. Розподіл показників агресивності за методикою Басса–Даркі серед студентів-правознавців (у %)

Наступним кроком дослідження стало вивчення тривожності як характеристики, що суттєво впливає на формування мотивів деструктивної поведінки. Використання **Шкали Спілбергера–Ханіна** дозволило диференціювати ситуативну та особистісну тривожність (див. табл. 2.2 та рис. 2.2).

Таблиця 2.2

Співвідношення рівнів ситуативної та особистісної тривожності серед студентів-правознавців (у %)

Рівень тривожності	Особистісна (%)	Ситуативна (%)
Високий	35	28
Помірний/Середній	45	52
Низький	20	20

Рис. 2.2. Порівняльна характеристика рівнів тривожності респондентів-правознавців (у %)

Аналіз показників особистісної тривожності продемонстрував, що високий рівень притаманний 35% респондентів, середній — 45%, низький — 20%. Такий розподіл свідчить про те, що більшість досліджуваних схильні до підвищеного сприйняття ситуацій як потенційно загрозливих. Це узгоджується з показниками підозрливості за методикою Басса–Даркі: підвищена тривожність може виступати основою для формування захисних реакцій, зокрема недовіри та емоційної напруги.

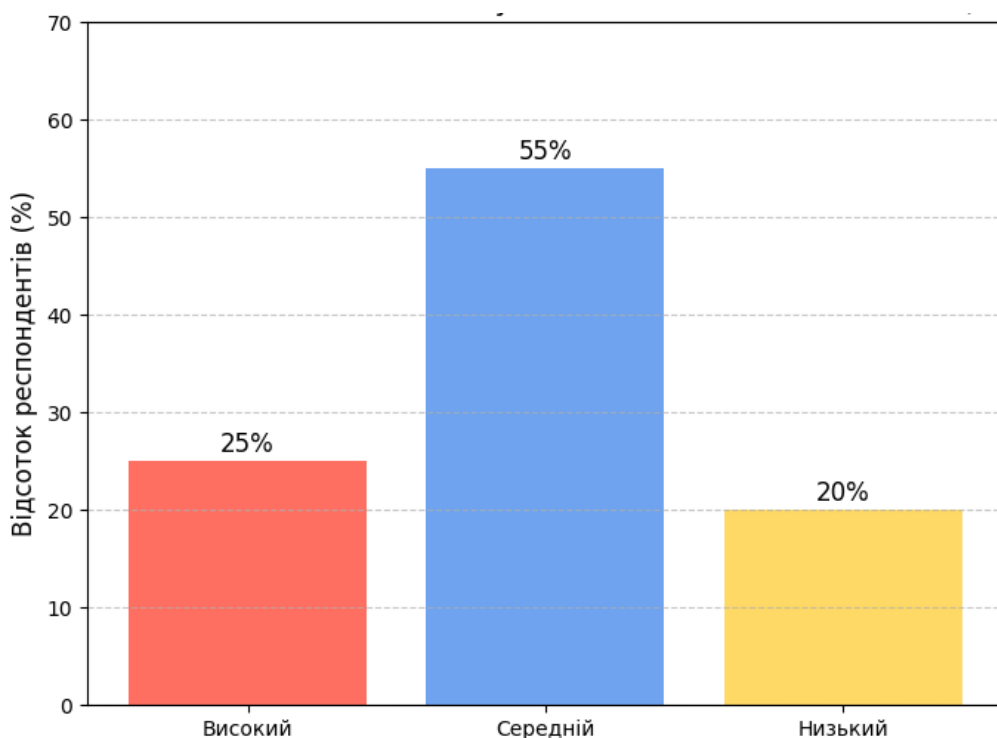
Щодо ситуативної тривожності, високий рівень виявлено у 28% студентів, середній — у 52%, низький — у 20%. Загалом ці показники свідчать про переважно

адекватну реактивність у відповідь на стресові ситуації. Водночас поєднання високої особистісної та ситуативної тривожності у частини вибірки (приблизно 15%) може створювати ризик емоційної дезорганізації в умовах підвищеного стресу.

Порівняльний аналіз отриманих даних дозволяє припустити, що тривожність у досліджуваній групі часто виступає емоційним регулятором агресивності. Зокрема, високий рівень особистісної тривожності може пояснювати зафіксовані раніше високі показники образливості та підозрливості: студент, який постійно очікує загрози (тривожність), стає більш недовірливим (підозрливість) і гостріше реагує на зауваження (образливість).

Таким чином, отримані результати підтверджують частину нашої гіпотези щодо значущості тривожності у структурі особистості потенційного правопорушника. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу імпульсивності як компонента, що безпосередньо трансформує внутрішню напругу в зовнішню дію.

Далі було досліджено рівні імпульсивності (за допомогою **опитувальника імпульсивності Баррата BIS-11**), оскільки вона визначає здатність до самоконтролю. Загальний рівень імпульсивності виявився середнім у 55% та високим у 25% респондентів (рис. 2.3).

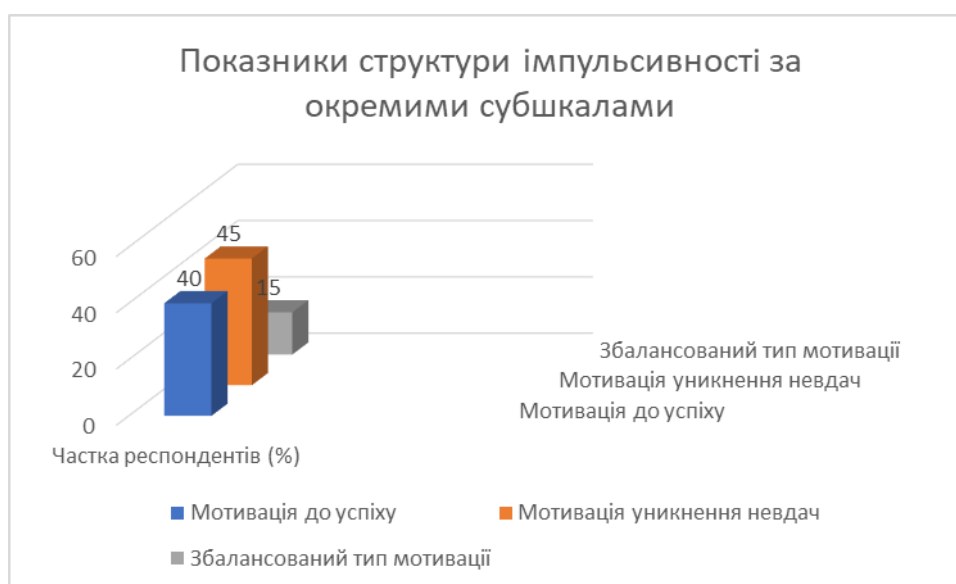
Рис.

2.3.

Показники загального рівня імпульсивності за шкалою BIS-11 (у %)

Аналіз показників загальної імпульсивності серед студентів показав, що високий рівень притаманний 25% респондентів, середній (помірний) — 55%, а низький зафіксовано у 20% вибірки. Такий розподіл свідчить про те, що більшість майбутніх правознавців проявляють помірну імпульсивність, що дозволяє їм зберігати відносний контроль, проте створює ризики у стресових ситуаціях. Детальний аналіз субшкал імпульсивності на рис.2.4. дозволив виявити специфічні закономірності:

- Когнітивна імпульсивність виявилася високою у 30% опитаних, середньою — у 40%, а низькою — у 30%. Це вказує на схильність третини студентів до поспішних висновків без належного обмірковування деталей.
- Моторна імпульсивність (схильність до негайних дій) має високі показники у 22% респондентів, середні — у 45%, та низькі — у 33%. У поєднанні з показниками фізичної агресії, це підтверджує ризик спонтанних реакцій у частини вибірки.
- Непродумана імпульсивність, що відображає орієнтацію на теперішній момент без урахування наслідків, домінує на середньому рівні у 48%, високий рівень зафіксовано у 30%, а низький — у 22% студентів».

Рис. 2.4. Показники структури субшкал імпульсивності (%)

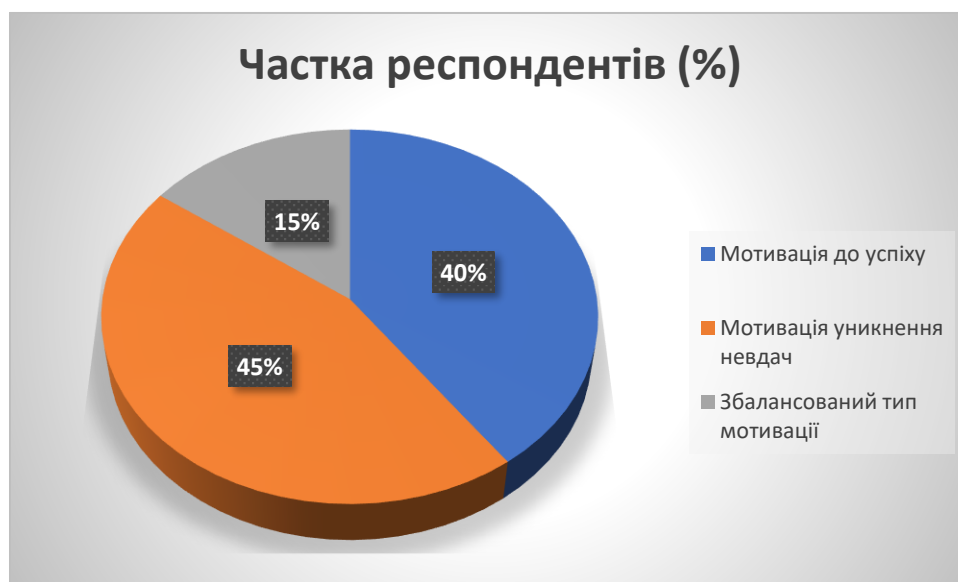
Співставлення результатів трьох методик дозволяє зробити проміжний висновок: студенти з високим рівнем особистісної тривожності та когнітивної імпульсивності

виявляють більшу схильність до дезадаптивних форм реагування. У таких осіб внутрішня напруга (тривожність) не завжди знаходить конструктивний вихід через недостатній рівень когнітивного контролю (імпульсивність), що може проявлятися у вигляді емоційно забарвлених або агресивних реакцій.

Таким чином, результати за методикою BIS-11 доповнюють цілісний психологічний профіль досліджуваних і підтверджують, що імпульсивність є важливим чинником у структурі особистісних характеристик, пов'язаних із формуванням деструктивних поведінкових тенденцій.

Наступним етапом дослідження стало вивчення особливостей мотиваційної сфери студентів за допомогою **методики діагностики мотивації до успіху та уникнення невдач (Т. Елерс)**. Дана методика дозволила визначити домінуючий тип мотивації, що лежить в основі поведінкових стратегій респондентів.

Отримані результати (див. рис. 2.5) свідчать про неоднорідність мотиваційної спрямованості у досліджуваній вибірці. Зокрема, у 40% студентів було виявлено домінування мотивації до успіху, що характеризує їх як осіб, орієнтованих на досягнення результату, прояв ініціативності та готовність до подолання труднощів.

Рис. 2.5. Домінуючі типи мотивації за Т. Елерсом (%)

Водночас у 45% респондентів переважає мотивація уникнення невдач, що вказує на наявність внутрішньої напруги, обережності у прийнятті рішень та схильності до уникнення потенційно ризикованих ситуацій. Ще 15% студентів

продемонстрували відносно збалансований тип мотивації, без чітко вираженого домінування однієї зі спрямованостей.

Такий розподіл результатів дозволяє стверджувати, що майже половина досліджуваних орієнтована не стільки на досягнення позитивного результату, скільки на уникнення негативних наслідків. У контексті даного дослідження це має особливе значення, оскільки мотивація уникнення невдач може виступати психологічним підґрунтям формування деструктивних поведінкових стратегій.

Порівняння отриманих результатів із даними попередніх методик дозволяє виявити певні закономірності. Зокрема, респонденти з вираженою мотивацією уникнення невдач частіше демонструють підвищені показники тривожності та підозрливості, що свідчить про схильність до сприйняття навколишнього середовища як потенційно загрозового. У таких умовах агресивність може виступати як захисний механізм реагування, спрямований на попередження можливих негативних впливів.

Крім того, поєднання мотивації уникнення невдач із підвищеним рівнем імпульсивності створює ризик переходу від внутрішньої напруги до швидких, недостатньо обдуманих дій. У цьому випадку мотиваційний компонент визначає спрямованість поведінки, тоді як імпульсивність забезпечує її реалізацію.

Порівняльний аналіз результатів анкети зі шкалами агресивності, тривожності та імпульсивності дозволяє розглядати отримані дані як елемент цілісної психологічної моделі формування схильності до злочинної поведінки.

Кореляційний аналіз взаємозв'язку індивідуально-психологічних характеристик особистості

Завершальним етапом емпіричного дослідження став кореляційний аналіз (за Пірсоном), який дозволив перевірити гіпотезу про зв'язок індивідуально-психологічних характеристик особистості зі схильністю до протиправної поведінки. Результати обробки даних представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Кореляційні зв'язки між досліджуваними психологічними показниками
(n=40)**

Показники	Фізична агресія	Вербальна агресія	Підозріливість	Образливість	Імпульсивність (загальна)	Мотивація уникнення невдач	Схильність до злочинної поведінки
Особистісна тривожність	0,28	0,31	0,54**	0,48**	0,34	0,52**	0,56**
Ситуативна тривожність	0,32	0,35	0,26	0,39	0,41**	—	0,38*
Моторна імпульсивність	0,61**	0,29	0,15	0,22	0,72**	0,41**	0,63**
Когнітивна імпульсивність	0,18	0,42**	0,33	0,37	0,68**	—	0,49**
Мотивація уникнення невдач	0,25	0,29	0,47**	0,33	0,41**	—	0,51**

* — статистична значущість при $p \leq 0,05$; ** — статистична значущість при $p \leq 0,01$

Аналіз отриманих результатів дозволив виявити такі закономірності:

- Зв'язок тривожності та схильності до злочинної поведінки.** Встановлено статистично значущу позитивну кореляцію між особистісною тривожністю та схильністю до злочинної поведінки ($r=0,56$; $p \leq 0,01$), а також між ситуативною тривожністю та схильністю до злочинної поведінки ($r=0,38$; $p \leq 0,05$). Отримані результати свідчать, що підвищений рівень тривожності пов'язаний зі зростанням ризику формування деструктивних поведінкових тенденцій. Крім того, особистісна тривожність демонструє значущі зв'язки з підозріливістю ($r=0,54$; $p \leq 0,01$), образливістю ($r=0,48$; $p \leq 0,01$) та мотивацією уникнення невдач ($r=0,52$; $p \leq 0,01$).
- Роль імпульсивності.** Найбільш тісний зв'язок зі схильністю до злочинної поведінки виявлено для моторної імпульсивності ($r=0,63$; $p \leq 0,01$), тоді як когнітивна імпульсивність також демонструє статистично значущу

кореляцію з цим показником ($r=0,49$; $p\leq 0,01$). Моторна імпульсивність значущо пов'язана з фізичною агресією ($r=0,61$; $p\leq 0,01$), а когнітивна — з вербальною агресією ($r=0,42$; $p\leq 0,01$), що свідчить про взаємозв'язок імпульсивних реакцій та агресивних проявів.

3. Роль мотиваційної сфери. Встановлено статистично значущий позитивний зв'язок між мотивацією уникнення невдач та схильністю до злочинної поведінки ($r=0,51$; $p\leq 0,01$). Також мотивація уникнення невдач пов'язана з підозрливістю ($r=0,47$; $p\leq 0,01$) та загальною імпульсивністю ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), що може свідчити про зростання ризику використання неадаптивних способів реагування у складних життєвих ситуаціях.

4. Роль агресивності. Отримані результати свідчать про наявність значущих взаємозв'язків між окремими формами агресивності та показниками тривожності, імпульсивності й мотиваційної сфери. Зокрема, фізична агресія пов'язана з моторною імпульсивністю ($r=0,61$; $p\leq 0,01$), а вербальна агресія — з когнітивною імпульсивністю ($r=0,42$; $p\leq 0,01$). Підозрливість демонструє значущі зв'язки з особистісною тривожністю ($r=0,54$; $p\leq 0,01$) та мотивацією уникнення невдач ($r=0,47$; $p\leq 0,01$). Це дає підстави розглядати агресивність як важливий компонент комплексу психологічних чинників, пов'язаних із формуванням деструктивних поведінкових тенденцій.

Отримані результати свідчать про наявність статистично значущих взаємозв'язків між тривожністю, імпульсивністю, особливостями мотиваційної сфери та схильністю до злочинної поведінки. Найбільш тісні зв'язки виявлено для моторної імпульсивності ($r=0,63$; $p\leq 0,01$), особистісної тривожності ($r=0,56$; $p\leq 0,01$) та мотивації уникнення невдач ($r=0,51$; $p\leq 0,01$).

Таким чином, результати кореляційного аналізу загалом підтверджують висунуту гіпотезу дослідження, оскільки встановлено статистично значущі взаємозв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками особистості, особливостями мотиваційної сфери та схильністю до злочинної поведінки. Водночас агресивність виявилася переважно опосередковано пов'язаною з іншими психологічними характеристиками, що також бере участь у формуванні деструктивних поведінкових тенденцій.

Висновки до розділу 2

Узагальнення результатів проведеного емпіричного дослідження дозволяє констатувати, що мета щодо вивчення психологічних мотивів і причин злочинної поведінки та визначення зв'язку схильності до злочинної поведінки з індивідуально-психологічними характеристиками особистості й особливостями мотиваційної сфери була досягнута.

По-перше, встановлено, що важливим компонентом психологічної структури агресивності є поєднання вербальної агресії, підозріливості та негативізму, які переважно представлені на середньому рівні з наявністю групи осіб із підвищеними показниками. Це свідчить про тенденцію до емоційно-опозиційного реагування у частини досліджуваних. Водночас відносно невисокі показники почуття провини (72% вибірки на низькому та середньому рівнях) можуть вказувати на ослаблення внутрішніх морально-стримуючих механізмів, що потенційно полегшує прояв агресивних реакцій. По-друге, доведено, що тривожність виступає значущим емоційним чинником формування деструктивних поведінкових тенденцій. Високий рівень особистісної тривожності (35%) у поєднанні з підвищеною підозріливістю формує схильність до сприйняття соціального середовища як потенційно загрозливого. Кореляційні зв'язки мотивації уникнення невдач із особистісною тривожністю ($r \approx 0,52$) та підозріливістю ($r \approx 0,47$) свідчать про взаємопов'язаність емоційних і мотиваційних механізмів, які підсилюють внутрішню напруженість та обережні поведінкові стратегії.

По-третє, встановлено, що імпульсивність є важливим регуляторним чинником поведінки. Переважання середнього рівня імпульсивності (55%) з наявністю підвищеного рівня у частини вибірки (25%) свідчить про різний ступінь здатності до самоконтролю. Найбільш виражений зв'язок виявлено між моторною імпульсивністю та фізичною агресією ($r \approx 0,61$), що може свідчити про схильність до спонтанних поведінкових реакцій у стресових ситуаціях. Також встановлено зв'язок мотивації уникнення невдач із показниками імпульсивності ($r \approx 0,41$), що вказує на можливе посилення внутрішньої напруги та ризик імпульсивних дій.

По-четверте, результати кореляційного аналізу підтвердили наявність системних взаємозв'язків між досліджуваними характеристиками. Зокрема,

тривожність і мотивація уникнення невдач пов'язані з підвищенням емоційної напруги та очікуванням загрози; імпульсивність відображає зниження поведінкового контролю та схильність до швидких реакцій; окремі форми агресивності характеризують готовність до захисного, опозиційного або конфронтаційного реагування.

По-п'яте, встановлено, що використання авторської анкети «Схильність до злочинної поведінки» дозволило емпірично оцінити рівень схильності до злочинної поведінки як поведінкового компонента досліджуваного феномену. Виявлено, що у 30% респондентів спостерігається високий рівень схильності до злочинної поведінки, у 50% — середній, у 20% — низький. Кореляційний аналіз показав наявність значущих зв'язків між цим показником та індивідуально-психологічними характеристиками: з особистісною тривожністю ($r \approx 0,56$), моторною імпульсивністю ($r \approx 0,63$), когнітивною імпульсивністю ($r \approx 0,49$) та мотивацією уникнення невдач ($r \approx 0,51$). Це свідчить, що схильність до злочинної поведінки формується як інтегративний результат взаємодії емоційної напруги, зниженого самоконтролю та специфіки мотиваційної сфери.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що психологічні мотиви злочинної поведінки є результатом складної взаємодії індивідуально-психологічних характеристик особистості та особливостей мотиваційної сфери. Отримані результати засвідчили значущу роль тривожності, імпульсивності та мотивації уникнення невдач у формуванні схильності до злочинної поведінки. Водночас агресивність виступає важливим компонентом психологічного комплексу дезадаптивного реагування, оскільки пов'язана з показниками тривожності, імпульсивності та мотиваційної сфери. Сукупність виявлених взаємозв'язків свідчить, що формування деструктивних поведінкових тенденцій супроводжується поєднанням емоційної напруги, зниженого самоконтролю, підвищеної настороженості та орієнтації на уникнення невдач.

Враховуючи виявлені закономірності та встановлені взаємозв'язки між досліджуваними показниками, було розроблено та апробовано програму психологічного тренінгу «Свідомий вибір: регуляція мотивів та поведінки», яка базується на методах вольової саморегуляції, розвитку емпатійного відгуку та когнітивної перебудови смислових фільтрів поведінки. Програма спрямована на

мінімізацію ризиків деструктивної поведінки через розвиток емоційної стійкості, емпатії та навичок вольового самоконтролю. Вона орієнтована на формування у студентської молоді навичок альтернативного правомірного вибору у ситуаціях соціальної провокації, що дозволяє трансформувати потенційні деструктивні мотиви у конструктивні життєві стратегії.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ МОТИВІВ ТА ПРИЧИН ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Програма психологічної профілактики деструктивної мотивації особистості

Науково-методичне обґрунтування програми психологічної профілактики.

Розробка програми профілактики деструктивних мотивів поведінки базується на системному підході до корекції особистості. Як зазначає Г. В. Католик [32,с.178], ефективна психокорекція повинна мати комплексний характер і охоплювати когнітивну, емоційну та поведінкову сфери респондентів, що дозволяє не лише нівелювати симптоми, а й впливати на глибинні структури особистості. У контексті нашого дослідження це означає прямий вплив на виявлені «причини» — тривожність, агресивність та імпульсивність.

Відповідно до концепції Н. Ю. Максимової, наша програма поєднує методи перебудови мотиваційної сфери (переорієнтація самосприйняття, зміна життєвих цілей) та методи реструктуризації негативного досвіду [47,с.455]. Особливу увагу приділено підходам Л.М.Вольнової яка серед основних методів модифікації поведінки виділяє розвиток навичок саморегуляції та формування позитивних поведінкових патернів.

Враховуючи специфіку студентського віку, ми інтегрували у програму методи, запропоновані С. Г. Немченком [59,с. 228-258], зокрема:

- 1) Метод дилеми — для формування навичок свідомого морального вибору в складних ситуаціях;
- 2) Методи емпатії — для розвитку здатності ідентифікувати емоційні стани оточуючих (що знижує рівень підозрливості);
- 3) Методи аналізу поведінки — для подолання імпульсивних реакцій та навчання прогнозуванню наслідків власних дій.

Логіка побудови нашої програми відповідає етапам корекційної роботи, визначеним О. І. Бондарчук: від первинної діагностики та формулювання

корекційних гіпотез до безпосередньої реалізації психотехнічних заходів та оцінки їхньої ефективності [5, с. 55].

Програма тренінгу «Свідомий вибір: регуляція мотивів та поведінки»

Мета: мінімізація ризиків деструктивної поведінки через розвиток емоційної стійкості, емпатії та навичок вольового самоконтролю.

Завдання:

1. Розвиток самоконтролю.
2. Налагодження емоційної регуляції.
3. Посилення здатності співчувати
4. Рефлексія справжніх причин своїх вчинків

Заняття 1. Вектори поведінкової усвідомленості

Вправа: «Мої вчинки та їх наслідки» (за С. Г. Немченком)

Час проведення: 30 хвилин.

Матеріали: бланки «Матриця наслідків», ручки.

Мета: формування здатності до антиципації (прогнозування) результатів власної діяльності; розвиток локусу контролю та усвідомлення персональної відповідальності за вибір моделі поведінки.

1. Теоретичний вступ (5 хв.)

Тренер пояснює поняття «імпульсивної дії» як такої, що здійснюється під впливом миттєвої емоції (гніву, тривоги, образи) без залучення когнітивного аналізу. Акцентується увага на тому, що деструктивний вчинок часто дає короткочасне полегшення, але створює довгострокові проблеми (соціальні, правові, особистісні).

2. Інструкція та самостійна робота (10 хв.)

Інструкція: «Кожному учаснику пропонується аркуш, розділений на три колонки: "Вчинок", "Миттєвий результат", "Віддалений наслідок". Згадайте ситуацію зі свого досвіду (або змодельуйте можливу), де ви діяли імпульсивно, не замислюючись про майбутнє».

3. Хід виконання (10 хв.)

Учасники самостійно заповнюють таблицю. Для полегшення роботи тренер наводить приклад, що демонструє трансформацію «вигоди» у «втрату»:

Вчинок: «Публічно образив колегу/викладача під час суперечки».

Миттєвий результат: «Відчуття сили, розрядка гніву, самоствердження перед іншими».

Віддалений наслідок: «Втрата довіри та підтримки групи, репутаційні ризики, необхідність виправдовуватись або нести дисциплінарну відповідальність».

4. Рефлексивне обговорення (5 хв.)

Обговорення спрямоване на розвиток критичного мислення:

- Чи вартий миттєвий емоційний «бонус» (відчуття сили чи розрядка) тих системних втрат, які настають згодом?
- У якій саме точці виникнення імпульсу ви могли б зупинитися і змінити сценарій?
- Як зміна початкового імпульсу (наприклад, переведення агресії в аргументацію) змінила б фінал цієї історії?

Головна ідея вправи — навчити студентів робити паузу між «стимулом» (подією) та «реакцією» (вчинком). Ця пауза необхідна для того, щоб оцінити третю колонку таблиці — віддалені наслідки. Усвідомлення того, що ми самі обираємо не лише вчинок, а й його наслідки, є ключем до профілактики деструктивної поведінки.

Заняття 2. Психологічна природа мотивів

Техніка: «Незавершені речення»

Час: 25 хвилин.

Мета: Виявлення прихованих емоційних драйверів, що стоять за агресивною або захисною поведінкою.

Інструкція: «Зараз я зачитуватиму початок речення. Ваше завдання — не замислюючись, написати перше закінчення, яке спадає на думку. Тут немає правильних чи неправильних відповідей, важлива лише ваша щирість».

Хід виконання:

Учасникам роздаються бланки з початком фраз. Тренер зачитує їх у темпі, що не дає часу на роздуми:

1. *«Коли в компанії мене не помічають, я...»* (діагностика потреби у визнанні).
2. *«Люди, які порушують правила, зазвичай...»* (ставлення до правових норм).
3. *«Якщо на мене кричать, я відчуваю...»* (пошук емоційного тригера: страх чи злість).
4. *«Я можу вдарити людину лише тоді, коли...»* (виявлення мотиву превентивного захисту).
5. *«Повага оточуючих для мене означає...»* (ціннісні орієнтації).
6. *«Найбільше в людях мене дратує...»* (проекція власних витіснених якостей).

Ця методика дозволяє виокремити «спрямованість особистості». Наприклад, якщо респондент на фрази про конфлікт відповідає «хочу втекти» — його мотивом є страх/тривожність. Якщо «хочу вдарити у відповідь» — мотивом є агресивне самоствердження.

Ми допомагаємо учаснику побачити: між зовнішньою подією (на мене кричать) і дією (я б'ю) стоїть мотив (я хочу зупинити страх або приниження).

Усвідомлення цього мотиву — перший крок до того, щоб навчитися реагувати інакше.

За результатами вправи учасники роблять висновок, що деструктивна поведінка — це не просто «погана риса», а спроба задовольнити певну потребу (в безпеці, у повазі, у лідерстві). Отже, щоб змінити поведінку, потрібно знайти законний спосіб задовольнити цю саму потребу.

Обговорення:

- Яке речення було найважче закінчити?
- Чи здивували вас власні відповіді?
- Як ваші емоції (тривога, гнів, образа) диктують вам, що робити в складних ситуаціях?

Заняття 3. Архітектура самовладання: робота з імпульсивністю

Рольова гра: «Провокація та вибір» (за Максимова Н. Ю.) [47, с. 29].

Час: 45 хвилин.

Мета: Формування навичок вольового контролю в момент гострого емоційного напруження та зниження рівня реактивної агресивності. Відпрацювання

технік гальмування миттєвих імпульсів та трансформація агресивної реакції у конструктивну.

Інструкція: «Ми розділимося на пари. Один із вас — "Провокатор", чие завдання — вивести опонента з рівноваги за допомогою образливих слів або нахабної поведінки (у межах заданого сценарію: черга в магазині або тиснява в автобусі). Другий — "Протагоніст", який має вийти з ситуації, не вдаючись до агресії, використовуючи алгоритм "Стоп-Пауза-Дія"».

Хід виконання:

1. **Етап «Експозиція»:** Пари розігрують короткий конфлікт (2–3 хвилини). «Провокатор» висуває претензію: *«Куди ти лізеш? Тобі що, більше за всіх треба?»*.
2. **Етап «Стоп-пауза»:** У момент, коли у «Протагоніста» виникає автоматичне бажання відповісти грубістю (імпульс), тренер дає команду **«Пауза!»**. Учасник має зафіксувати свій стан (стиснуті кулаки, прискорене дихання) і виконати одну з технік:
  - Глибокий вдих на 4 рахунки — видих на 8.
  - Мистецтво «дистанціювання» (уявити між собою та агресором товсте скло).
3. **Етап «Конструктивна дія»:** Після паузи учасник має відповісти, використовуючи «Я-повідомлення» або техніку ігнорування. Наприклад: *«Мені неприємно чути такий тон, давайте розмовляти спокійніше»* або просто спокійно відійти, зберігаючи внутрішню рівновагу.
4. **Етап «Зміна ролей»:** Учасники міняються місцями, щоб кожен відчув психологічну механіку як «жертви», так і «агресора».

Головна проблема людини з девіантною нахильністю — це «коротке замикання» між стимулом і реакцією. Людина не встигає подумати, вона просто «вибухає». Дана вправа створює когнітивний прошарок у цьому ланцюжку. Пауза дозволяє переключити збудження з підкіркових структур мозку (амигдали, що відповідає за гнів) на префронтальну кору, яка відповідає за логіку та контроль. Ми вчимо учасників, що справжня сила — це не здатність вдарити, а здатність володіти собою, коли тебе провокують.

Обговорення:

- Яке фізичне відчуття виникло в момент провокації? Де саме «живе» ваша агресія (у грудях, у руках)?
- Що було важче: стримати фізичний імпульс (бажання штовхнути/крикнути) чи знайти влучні спокійні слова?
- Як змінилося ваше відчуття власної сили? (Зазвичай учасники відзначають, що коли вони не ведуться на провокацію, вони почуваються «вищими» за ситуацію, а не слабшими).

Учасники приходять до усвідомлення, що агресія — це часто слабкість і втрата контролю. Вправа доводить, що самовладання є активним актом волі, який можна натренувати так само, як м'язи. Це безпосередньо впливає на «легковажно-безвідповідальні» мотиви, замінюючи їх раціональним вибором.

Заняття 4. Емпатія як запобіжник правопорушень

Вправа: «Дзеркало чужого болю»

Час: 40 хвилин.

Інструкція: «Згадайте будь-який недавній конфлікт, у якому ви брали участь. Зараз ми спробуємо зробити незвичну річ: опишіть цю ситуацію, але повністю виключіть своє "Я". Розповідайте історію виключно від імені іншої сторони — вашого опонента. Використовуйте займенник "Я", наче ви — це він (вона)».

Хід виконання (поетапно):

1. **Етап «Входження в роль»:** Учасники заплющують очі на 1 хвилину, намагаючись згадати вираз обличчя, позу та голос іншої людини в момент сварки.
2. **Етап «Монолог опонента»:** Кожен учасник письмово або усно (у малих групах) завершує фрази від імені іншого:
  - «Коли на мене почали кричати, я відчув...»
  - «Я поведився так (нападав/захищався), тому що мені було страшно за...»
  - «Найбільше в той момент мене поранило те, що...»

3. **Етап «Аналіз вразливості»:** Тренер просить акцентувати увагу не на діях («він кричав»), а на внутрішніх станах («йому було прикро», «він відчував безсилля»).

Згідно з поглядами С. Немченка, злочинна поведінка часто базується на дегуманізації іншої людини (сприйняття її як об'єкта, а не живої істоти). Дана вправа запускає процес децентрації — здатності відійти від власного егоцентризму. Коли людина ідентифікує почуття іншого («Дзеркало чужого болю»), у неї вмикаються нейронні механізми співпереживання. Це створює внутрішній когнітивний дисонанс: неможливо одночасно щиро співчувати людині та хотіти завдати їй болю. Таким чином, емпатія виступає головним антидотом проти насильницьких мотивів.

Обговорення:

- Що ви відчули, коли вперше сказали «Мені було страшно» від імені свого опонента?
- Чи змінилося ваше ставлення до того конфлікту зараз? Чи виглядає ваша «перемога» у тій сварці такою ж значущою, якщо врахувати біль іншої людини?
- Як усвідомлення вразливості іншої людини впливає на ваше бажання діяти агресивно у майбутньому?

Учасники доходять до висновку, що агресія — це часто ілюзія сили, яка руйнує людські зв'язки. Розвиток емпатії за методом С. Немченка допомагає «олюднити» оточуючих, що робить мотив завдання шкоди психологічно неприпустимим для особистості.

Заняття 5. Стратегії альтернативного вибору

Мета: Закріплення конструктивних патернів поведінки та розвиток здатності до самостійного проектування позитивних життєвих сценаріїв у складних соціальних ситуаціях.

Вправа: «Інший сценарій»

Час: 35 хвилин.

Інструкція: «Ми об'єднуємося в малі групи. Кожна група отримає картку з описом типової провокаційної або криміногенної ситуації. Ваше завдання — не просто

знайти вихід, а розробити три різні варіанти вирішення проблеми, які не порушують закон, не принижують вашу гідність і не шкодять іншим».

Хід виконання (поетапно):

1. **Етап «Мозковий штурм»:** Групи працюють над ситуаціями. *Приклад ситуації:* «Ваші знайомі пропонують "провчити" людину, яка вас образила, або взяти участь у легкій, але незаконній схемі заробітку».

2. **Етап «Розробка альтернатив»:** Учасники мають запропонувати:

- *Варіант 1 (Дипломатичний):* Вирішення через переговори або правові механізми.
- *Варіант 2 (Відмова/Дистанціювання):* Техніки впевненої відмови під тиском групи.
- *Варіант 3 (Креативний/Гумористичний):* Зняття напруги через зміну контексту ситуації.

3. **Етап «Презентація та захист»:** Кожна група представляє свої сценарії. Інші учасники виступають у ролі «критиків-реалістів», оцінюючи, наскільки запропоновані варіанти є здійсненними в реальному житті.

За Максимовою Н.Ю, корекція девіантності полягає в заміщенні старого сценарію новим. Людина часто вчиняє правопорушення, бо в її «арсеналі» просто немає інших інструментів реагування. Ця вправа розширює поведінковий репертуар особистості.

Використовуючи ідеї Т. Титаренко зазначаємо, що кожна ситуація — це точка вибору, де вони є авторами свого життя. Ми формуємо навичку «соціальної винахідливості», коли законна поведінка стає не просто обов'язком, а ознакою інтелекту та життєвої успішності.

Обговорення:

- Яка із запропонованих стратегій здалася вам найбільш «безпечною» для вашої репутації та майбутнього?
- Що допомагає людині сказати «ні», коли на неї тисне авторитетна група або обставини?

- Чому в довгостроковій перспективі «цивілізований» вихід є більш вигідним, ніж миттєва емоційна розрядка через агресію чи порушення закону?

Психологічне резюме програми :

Завершуючи тренінг, ми підводимо учасників до головного висновку: психологія мотивів — це не фатум. Навіть маючи високу агресивність чи тривожність (що ми бачили в тестах), особистість здатна через волюву регуляцію та усвідомлення наслідків обирати шлях, який веде до соціального успіху, а не до конфлікту із законом.

3.2 Методичні рекомендації щодо профілактики злочинної поведінки

Впровадження практичних заходів із попередження та корекції деструктивної мотивації вимагає переходу від загальних теоретичних положень до конкретних психотехнологій. Представлена авторська програма розроблена як цілісний комплекс групової психопрофілактичної роботи, спрямований на деактивацію руйнівних мотиваційних тенденцій (орієнтація на уникнення невдач, аутодеструкція, компенсаторна агресія) та стимуляцію конструктивного особистісного потенціалу.

Науково-теоретичне обґрунтування програми та аналіз джерел

Концептуальний каркас програми базується на інтеграції декількох фундаментальних психологічних підходів, що дозволяє забезпечити багатовимірний вплив на мотиваційну сферу особистості:

1. Суб'єктно-генетичний вимір: Спираючись на суб'єктно-вчинковий підхід В. О. Татенка та концепцію психічного розвитку С. Д. Максименка, програма розглядає особистість як активного автора власного життєвого шляху. Деструктивна мотивація в цьому контексті аналізується як викривлення суб'єктності, коли людина відмовляється від проактивного вибору на користь захисних чи руйнівних патернів. Відповідно, профілактичний вплив орієнтований на повернення особистості «права на вчинок» та усвідомлення відповідальності за власні мотиви.
2. Когнітивно-поведінкова модель (СВТ): Методологічним ядром тренінгових занять є когнітивна теорія А. Бека та раціонально-емоційно-поведінкова

концепція А. Елліса. Згідно з їхніми поглядами, деструктивні мотиви (наприклад, перфекціонізм, що блокує діяльність, або агресивна гіперкомпенсація) живляться глибинними дисфункціональними переконаннями та ірраціональними установками («Я мушу бути першим за будь-яку ціну», «Помилка означає повний крах»). Програма передбачає покрокову ідентифікацію, диспутування та реструктуризацію цих когнітивних спотворень.

3. Теорія самодетермінації та психологічного благополуччя: У питанні переорієнтації з деструктивних спонукань на конструктивні ми спираємось на модель Е. Десі та Р. Раяна, а також на вітчизняні дослідження Л. З. Сердюк. Психопрофілактичний ефект досягається через насичення та актуалізацію базових потреб особистості в автономії (самостійності), компетентності (ефективності) та пов'язаності з іншими (прийнятті), що трансформує зовнішній примус у стійку внутрішню мотивацію.
4. Психодинамічний вектор: Для глибинного аналізу витоків деструктивності (як-от феноменів компенсації чи прихованої аутоагресії) враховано ідеї Е. Фромма (прагнення до життєствердження проти руйнування) та К. Хорні (невротичні стратегії захисту від базової тривоги), що допомагає учасникам усвідомити несвідомі мотиви своєї поведінки.

Організаційно-методичні параметри програми

- Мета програми: Трансформація деструктивних мотиваційних орієнтацій особистості шляхом когнітивної перебудови дисфункціональних схем, розвитку емоційної саморегуляції та формування проактивних життєвих стратегій.
- Цільова група: Особистості, які виявляють ознаки мотиваційної кризи, домінування мотиву уникнення невдач, внутрішньоособистісні конфлікти або початкові етапи професійного/емоційного вигорання.
- Форма роботи: Груповий психологічний тренінг (оптимальний склад групи — 10–12 осіб).
- Тривалість програми: 24 академічні години (6 занять по 4 години кожне, що проводяться з періодичністю один-два рази на тиждень).

Тематичний план профілактичної програми

Для забезпечення системності та послідовності впливу програма розподілена на чотири логічні модулі:

№ заняття	Тема заняття	Мета та психологічний зміст	Тривалість
Заняття 1	Модуль І. Діагностика та психоосвіта: «Мапа моїх прагнень»	Знайомство, встановлення правил, формування безпечного простору. Психоосвіта щодо природи деструктивної мотивації. Створення первинної рефлексивної карти особистісних мотивів.	4 год.
Заняття 2	Модуль ІІ. Когнітивний фокус: «Анатомія автоматичних думок»	Виявлення когнітивних спотворень (катастрофізація, надмірне узагальнення). Робота з щоденниками СМЕР (Ситуація-Думка-Емоція-Реакція).	4 год
Заняття 3	Модуль ІІ (продовження). Глибинна перебудова: «Диспут ірраціональних схем»	Модифікація глибинних переконань за допомогою Сократівського діалогу. Осмислення концепцій А. Елліса щодо «тиранії належності».	4 год.
Заняття 4	Модуль ІІІ. Емоційно-поведінкова	Опанування технік копінгу (за А. Беком). Проведення поведінкових експериментів	4 год.

№ заняття	Тема заняття	Мета та психологічний зміст	Тривалість
	регуляція: «Від фрустрації до дії»	у групі. Зниження рівня тривоги перед невдачею.	
Заняття 5	Модуль IV. Реінтеграція та проактивність: «Справжні цінності vs Деструктивні цілі»	Диференціація нав'язаних (зовнішніх) та автентичних (внутрішніх) мотивів на основі теорії самодетермінації Е. Десі. Побудова карти цінностей.	4 год.
Заняття 6	Модуль IV (завершення). Стратегічне планування: «Мій проактивний вектор»	Закріплення навичок SMART-планування, формування когнітивної стійкості до майбутніх криз. Зворотний зв'язок, вихід із тренінгової взаємодії.	4 год.

Зміст та методичний інструментарій занять (приклади ключових блоків)

Програма насичена специфічними методами когнітивно-поведінкового та суб'єктного спрямування. Кожне заняття має чітку триблокову структуру (вступна частина/розминка, основний інформаційно-практичний блок, завершальна рефлексія).

Практичний фокус: Робота з когнітивними спотвореннями (Заняття 2-3)

Основний акцент робиться на деконструкції ірраціональних переконань, які змушують особистість обирати деструктивні шляхи (наприклад, трудоголізм як втечу від реальності або відмову від діяльності через страх оцінки).

- Вправа «Сократівський детектив»: Учасники в парах аналізують зафіксовані деструктивні думки («Я ніколи не зможу досягти успіху в цій сфері»). Використовуючи систему запитань Сократівського діалогу (на основі техніки

А. Бека), вони досліджують докази «за» і «проти», шукають когнітивні помилки та формулюють реалістичну альтернативу.

- Техніка «Стріла, що падає» (Vertical Arrow): Спрямована на виявлення проміжних та глибинних переконань особистості. Ведучий допомагає учаснику розкрити ланцюжок наслідків: *«Якщо ви припуститесь помилки, що це означатиме для вас?»* — *«Мене вважатимуть непрофесіоналом»* — *«А якщо так, що це означає?»* — *«Я нічого не вартий»*. Усвідомлення цієї глибинної схеми знімає деструктивну напругу.

Практичний фокус: Експериментальна перевірка нових патернів (Заняття 4)

- Метод «Поведінковий експеримент»: Учасники формулюють гіпотезу, яка блокує їхню конструктивну мотивацію (наприклад: *«Якщо я висловлю незгоду з групою, мене засудять і виженуть»*). Наступний крок — безпечне моделювання цієї ситуації всередині групи. Отримання реального досвіду безпечного самовираження спростовує деструктивну когнітивну схему і відкриває простір для проактивної суб'єктної поведінки за В. О. Татенком.

Практичний фокус: Актуалізація внутрішньої мотивації (Заняття 5)

- Метод «Сортування цінностей» (на основі підходу Е. Десі та Р. Раяна): Учасникам пропонується набір карток із різними життєвими орієнтирами (статус, безпека, визнання, автономія, творчість). Завдання — через серію послідовних виключень залишити лише 3 нуклеарні цінності. Аналізується, наскільки поточні деструктивні мотиви особистості узгоджуються з цими справжніми цінностями. Це дозволяє подолати внутрішньоособистісний конфлікт і вийти на рівень самодетермінації.

Очікувані результати реалізації програми:

1. Зниження показників деструктивної мотивації (мотиву уникнення невдач, зовнішньої негативної мотивації, схильності до психологічного захисту за типом регресії чи агресії).
2. Зростання рівня внутрішньої мотивації, оптимізму, самоефективності та прагнення до самоактуалізації.
3. Формування стійких навичок когнітивного самотоніторингу та раціонального подолання стресових/кризових ситуацій.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено практичну реалізацію теоретико-методологічних засад дослідження шляхом розробки та обґрунтування цілісної програми психологічної профілактики деструктивної мотивації особистості. За результатами етапу проектування та змістового наповнення програми сформульовано такі висновки:

1. Обґрунтовано цілісний концептуальний каркас профілактичної програми, що базується на синергії суб'єктно-генетичного виміру української психологічної школи (С. Д. Максименко, В. О. Татенко, Л. З. Сердюк), когнітивно-поведінкової моделі (А. Бек, А. Елліс) та концепції самодетермінації (Е. Десі, Р. Раян). Такий підхід дозволив перейти від фрагментарного впливу на окремі поведінкові прояви до системної трансформації мотиваційної сфери — від деструктивного уникнення й захисної гіперкомпенсації до проактивного вчинку та внутрішньої автономії.
2. Розроблено чотиримодульну структуру психопрофілактичного комплексу (Загальний обсяг — 24 академічні години), яка відображає логіку психологічного втручання: від первинної психоосвіти й рефлексії власних деструктивних тенденцій (Діагностично-рефлексивний модуль), через усвідомлення й модифікацію ірраціональних переконань (Когнітивний модуль) та емоційно-поведінкову стабілізацію (Регулятивний модуль) до виходу на рівень стійкого цілепокладання на основі автентичних цінностей особистості (Модуль реінтеграції).
3. Визначено та методично адаптовано ключовий інструментарій когнітивно-поведінкової психології у межах профілактичної роботи. Доведено високий превентивний потенціал таких технік, як *«Сократівський діалог»* (для м'якої деконструкції ірраціональних установок), *«Стріла, що падає»* (для виявлення й усвідомлення глибинних дисфункціональних схем) та *«Поведінкові експерименти»* (для безпечної апробації нових, адаптивних патернів поведінки в умовах тренінгової групи).
4. Виокремлено комплекс очікуваних результатів, що виступають критеріями ефективності впровадження програми. Основними векторами позитивних зрушень визначено: деактивацію глибинних мотиваційних викривлень

(зниження страху невдачі, перфекціонізму, аутодеструктивних тенденцій), реструктуризацію «тиранії належності» на гнучкі альтернативні судження, а також актуалізацію базових психологічних потреб в автономії та компетентності, що є підґрунтям тривалої психологічної стійкості (резильєнтності) особистості.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження психологічних мотивів та причин злочинної поведінки особистості. Отримані результати загалом підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили сформулювати такі висновки відповідно до поставлених завдань:

1. На основі теоретичного аналізу встановлено, що злочинна поведінка є складним соціально-психологічним феноменом, який формується внаслідок взаємодії зовнішніх соціальних умов і внутрішніх психологічних особливостей особистості. Під «причинами» злочинної поведінки розуміються відносно стійкі індивідуально-психологічні характеристики (зокрема агресивність, тривожність, імпульсивність), тоді як «мотиви» відображають внутрішні спонукання, що безпосередньо визначають спрямованість і зміст поведінкових дій.

2. Узагальнення наукових даних показало, що мотиви злочинної поведінки формуються на основі деформації мотиваційної та ціннісно-сислової сфери, коли емоційні реакції та ситуативні імпульси можуть переважати над соціальними нормами. Це створює психологічне підґрунтя для формування деструктивних поведінкових тенденцій.

3. Емпірично встановлено, що у вибірці студентів-правознавців наявні індивідуально-психологічні особливості, які можуть виступати чинниками ризику формування схильності до злочинної поведінки: переважають середні та підвищені показники вербальної агресії, підозрливості та негативізму, а також знижений рівень почуття провини (72% на низькому та середньому рівнях). Виявлено підвищений рівень особистісної тривожності (35%) та середній і підвищений рівні імпульсивності, що свідчить про схильність до емоційно-реактивного типу поведінки. Відповідно до завдань дослідження, схильність до злочинної поведінки була визначена як поведінковий індикатор реалізації деструктивних мотивів і виміряна за допомогою авторської анкети «Схильність до злочинної поведінки». Отримані результати показали, що 30% респондентів мають високий рівень схильності до злочинної поведінки, 50% — середній, а 20% — низький. Це свідчить про наявність різного ступеня схильності до реалізації деструктивних поведінкових тенденцій та відхилення від соціально схвалюваних норм поведінки.

4. Кореляційний аналіз загалом підтвердив гіпотезу дослідження та виявив статистично значущі взаємозв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками, особливостями мотиваційної сфери та схильністю до злочинної поведінки як інтегральним поведінковим показником. Зокрема, встановлено зв'язки між схильністю до злочинної поведінки та особистісною тривожністю ($r=0,56$), моторною імпульсивністю ($r=0,63$), когнітивною імпульсивністю ($r=0,49$) і мотивацією уникнення невдач ($r=0,51$). Отримані результати свідчать, що формування деструктивних поведінкових тенденцій пов'язане з поєднанням емоційної напруги, зниженого самоконтролю та особливостей мотиваційної сфери. Найбільш тісні зв'язки зі схильністю до злочинної поведінки виявлено для показників імпульсивності та особистісної тривожності, тоді як мотивація уникнення невдач виступає важливим мотиваційним чинником, пов'язаним із посиленням внутрішньої напруги та схильністю до неадаптивних способів реагування.

5. На основі отриманих результатів розроблено та апробовано програму психологічної профілактики «Свідомий вибір: регуляція мотивів та поведінки», спрямовану на зниження ризику формування деструктивних мотивів. Програма дозволяє знизити вплив імпульсивності та тривожності як чинників ризику та сприяє формуванню більш усвідомлених і соціально прийнятних моделей поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусyak Г. М. Мотив та мотивація злочинної поведінки під час необхідної оборони. Юридичний вісник. Одеса : Гельветика 2021. № 4. С. 65-71.
2. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / В. В. Афанасьєва ; ДЗ "Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка". Луганськ, 2011. 20 с.
3. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: В справі, 2017. 360 с.
4. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В.Топчія. Київ: ВД. Дакор, 2018. 352 с.
5. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001.96с.
6. Будіянський М.Ф. Кримінальна психологія: навчальний посібник / М.Ф.Будіянський. Вид. 3-є, доп. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
7. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Велика українська кримінологічна енциклопедія У 2 т. Т.1: А-Л /В.В. Сокурєнко О.М. Бандурка; наук. ред. О.М. Литвинов. Х: Факт, 2021. 853 с.
10. Вербенський М. Г. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан / М. Г. Вербенський . Публ. право. 2012. №3 (7). С. 104–109.
11. Воднік В. Д. Специфіка соціологічного аналізу злочину. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». № 1 (28) 2016. С. 211-219.
https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14577/1/Vodnik_211-219.pdf
12. Вольнова Л. М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2017. № 3-4. С. 60-70.

13. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1(5). С. 1–9.
14. Гребенюк М.О. Юридико-психологічні засади розслідування злочинів, вчинених із особливою жорстокістю : автореф. дис... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Максим Олександрович Гребенюк ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2009. 16 с.
15. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В.К. Грищук. 2-е вид., перероб. і допов. Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2013. 768 с.
16. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 284 с.
17. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(39). 2021. С. 47–50.
18. Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності / І. М. Даньшин. Вісн. Акад. прав. наук України. Х., 2014. №2. С. 115–123.
19. Демчіхіна Є. С. Особливості кримінологічної характеристики неповнолітніх осіб, що вчиняють групові некорисливі насильницькі злочини / Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 6. С. 124-130.
20. Джужа О. М., Василевич В. В., Кулик О. Г. Основні показники злочинності: міжнародний і вітчизняний досвід / Вісник Верховного Суду України. 2012. № 1. С. 37-42.
21. Джужа О.М., В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. Профілактика злочинів : за заг. ред. О. М. Джужі. Атіка, 2011. 348 с
22. Джужа О. М. Сучасний погляд на розвиток кримінології / Право України. 2003. № 2. С. 97-101. 44. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства: монографія / Одеса : Юридична література, 2009. 616 с.
23. Дмитрієва С. М. Психологічні детермінанти підліткової тривожності / С. М. Дмитрієва, О. Л. Мачушник Вісник. 2018. № 3 (37). С. 13–18.
24. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: теоретико методологічне обґрунтування. Електронне наукове фахове видання Порівняльно аналітичне право. 2015. №6. URL: http://pap.in.ua/6_2015/2.pdf.

25. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте. 2014. 944 с.
26. Закалюк, А. П. Сучасне поняття та природа злочинності / А. П. Закалюк. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т.Х. : Право, 2008.Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Підрозд. 1.1. С. 17–26.
27. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Ін Юре, 2017. 424 с.
28. Закалюк А. П. Поняття злочинності: предметна сутність. Юридична Україна. 2014. № 4. С. 43–49.
29. Зелінський А. Ф. Кримінологія: навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. Х.: Рубікон, 2000. 240 с.
30. Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. Детермінація злочину: навч. посібн. Харків: УкрЮА, 1994. 52 с.
31. Землянська О. В. Особливості мотивації злочинної поведінки особистості. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків. (2019). С. 129–131.
32. Католик Г.В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях: монографія / Г.В. Католик. Львів: Астролябія, 2012. 312 с.
33. Католик Г.В. Дитячо-юнацька психотерапія: навчальний посібник / Г.В. Католик, А.В. Кігічак-Борщевська. Полтава: Алчевськ: ЦПК, 2013. С. 223-255.
34. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. К.: Правова єдність, 2017. 120 с.
35. Кацавець Р. С. Юридична психологія. Навч. посібн.2-е вид. К.: Алерта, 2019. 150 с.
36. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. Вісник Академії адвокатури України. № 3. 2011. С. 109-122.
37. Коваль М., Сорока С. Мотиви злочинної поведінки особи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: "Юридичні науки"*. Том. 11, № 4 (44), 2024С. 81-86. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.44.081>

38. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підручник. 3-ге вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2019. 288 с.
39. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2016. 240 с.
40. Корольчук М. С, Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ніка-Центр, 2010. 536 с.
41. Кримінологія : підручник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с. 8. Нежурбіда С.М. Етіологія злочину : теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
42. Кудінов Д. ВФормування навчальної та професійної мотивації студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 35(8). 2014. С. 229–236.
43. Курилюк Ю. Б. Соціальна зумовленість злочинності в сучасному суспільстві. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 53-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_9_10
44. Лимаренко Ю.С. Детермінанти домашнього насильства на мікрорівні (за матеріалами харківського регіону). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 208–210.
45. Лукаш А.С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та її попередження: дис. канд. юрид. наук:12.00.08. Харків, 2007. 226 с.
46. Мазур М. І. Роль біологічних та біосоціологічних концепцій в кримінологічній науці. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2016. С. 289-292.
47. *Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки* : навч. посібник / Н. Ю. Максимова. К. : Либідь, 2011. 520 с.
48. Матохнюк Л. О. Психологічні особливості прояву тривожності у підлітковому віці . *Психологія особистості*. 2020. № 19. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.27>
49. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник. К.: Атіка, 2004. 368с
50. *Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник* .О.Є. Михайлов,. А.В. Горбань, В.В. Міщук. К.: Знання, 2012. 565с.

51. Медицький І. Б. Деякі підходи до розуміння причин і умов злочинності. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. Івано-Франківськ. 2002. Вип. ІХ. С.129-133.
52. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / МОН України, Національна поліція України. К., 2016. 197 с. URL: http://www.nua.kharkov.ua/images/stories/SEPSH/program-shkolnyiy-ofitserpolitsii/Metod_rekom_polic.pdf
53. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132с. <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/7/471051.pdf>
54. Мураненко К. Ю. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. Психологічний журнал. 2019. № 3 (23). С. 43-54.
55. Мураненко К. Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. № 53. С. 81-86.
56. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 523 с.
57. Нежурбіда С.М. Етіологія злочину : теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с
58. Немченко С.Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / С.Г. Немченко ; Ін-т пробл. виховання АПН України. К., 2006.20 с.
59. Немченко С.Г. Методологування провідництва. Генеза провідництва в освіті: колективна монографія / за заг.ред. І.Т. Богданова. К: Освіта України, 2020. С. 228–255.
60. Оболенцев, В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження [Текст] / В. Ф. Оболенцев. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Х. : Вид. ФОП Віленський Л. М., 2012. 119 с.

61. Основи загальної та юридичної психології: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищ. навч. закл. / Н. Р. Бобечко, І. І. Когутич, В. П. Бойко та ін. ; за ред. В. Т. Нора. К. : Ін Юре, 2014. 280 с.
62. Орос О. Б. Детермінація насильницької поведінки серед дітей підліткового віку. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2017. №1/2 (33/34). С. 139-142.
63. Панасенко Е. А. Проблема девіантної та делінквентної поведінки у неповнолітніх правопорушників: психолого-педагогічний аналіз / Е. А. Панасенко, А. В. Макаренко, Р. В. Стрижак. Гуманізація навчально-виховного процесу. Вип. 1. 2020. С. 304-314.
64. Пенькова О. І. Мотивація особистості: соціально-психологічна сутність. *Актуальні проблеми психології*. Т. 9, вип. 13.2020. С. 285–292.
65. Петечел О.Ю. Психологічні особливості злочинної поведінки. Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять (для студентів денної та заочної форми навчання другого курсу (ОС «Магістр»)) [Текст] / Олексій Юрійович Петечел. Івано-Франківськ: Навчально-науковий Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2023. 26с.
66. Поняття мотиву та мети злочину. *Вища освіта в Україні*. 2020. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9594/>
67. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід упровадження / Інформаційний веб-сайт «Практика вирішення конфліктів». URL: http://www.commonground.org.ua/dld/doc/reg_model_ppz.pdf
68. Савченко А. В. *Мотив і мотивація злочину*. Монографія. К.: Атіка, 2002.144 с.
69. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
70. Сомик О.С. Чинники, що сприяють економічній злочинності в Україні та її проявам в організаційних формах. Правничий вісник Університету «КРОК». 2011. Вип. 9. С. 125–130.
71. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / Н. В. Сметаніна ; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

72. Скляр Н. В. Поняття злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Європейські перспективи. 2011. № 1. Ч. 2. С. 156–158.
73. Тесленко М. М. Дослідження впливу тривожності підлітка на його статусне положення у групі однолітків . Психологія і особистість. 2016. № 2 (10), Ч. 1. С. 105–115
74. Тимошенко В. І. Соціальна сутність злочинності і злочину у вченні Г. Тарда (з історії політичної і правової думки). Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. 2017. Вип. 75. С. 307-316.
75. Тужеляк Н. М. Агресивність як детермінанта насильницької злочинної поведінки [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Н. М. Тужеляк; Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 20 с.
76. Цимбалюк М.М., Шандра Б.Б. Філософсько-правова характеристика злочинності : соціокультурні реалії : монографія. Львів : Ліга-прес, 2016. 254 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua>
77. Фоменко М. В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 1(24). 2021. С. 43–49.
78. Чуйко О. В. Вплив рівня тривожності на успішність навчальної діяльності . Актуальні проблеми психології. 2017. Т. XI (16). С. 215–226.
79. Шкала тривоги Спілбергера (STAI). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2703-shkala-trivogi-splbergera-STAI>
80. Шмаль Л. Причини та умови злочинів у сфері службової діяльності і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 212–217.
81. Шпиталенко Г.А., Мельничук Д.П., Богоявленська Ю.В. Соціальна природа злочинності: історичний та гносеологічний аспекти. Юридичний науковий електронний журнал № 3/2020. С. 356-361. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/87.pdf
82. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржевський. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
83. Яковенко С. І. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навчальний посібник / С. І. Яковенко [та інші]. К., 2006. 259 с.

84. Barkan S. *Criminology: A Sociological Understanding*. New Jersey. Prentice Hall, Upper Saddle River, 1997. P. 51-83.
85. Cameron L. Randall, Daniel W. McNeil Motivational Interviewing as an Adjunct to Cognitive Behavior Therapy for Anxiety Disorders: A Critical Review of the Literature. *Cogn Behav Pract.*, 24(3), 2017
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5580948/>
86. Kolb L. Brain Development, Plasticity and Behavior // *American Psychologist*, 1989. № 44. P.1203-1212.
87. Sherman L. W., Gottfredson D., MacKenzie D. L., Eck J. and others. Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising by Bushway / National Institute of Justice, July, 1998. P. 1-19.
88. Stanford M. S., Mathias C. W., Dougherty D. M., Lake S. L., Anderson N. E., Patton J. H. Fifty years of the Barratt Impulsiveness Scale: An update and review. *Personality and Individual Differences*. 2009, Oct; Vol. 47 (5). P. 385–395.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Опитувальник агресивності Басса–Даркі

ДОДАТОК Б. ШКАЛИ САМООЦІНКИ ТРИВОЖНОСТІ Ч. СПІЛБЕРГЕРА -
Ю.ХАНІНА

ДОДАТОК В. Шкала імпульсивності Барратта (BIS-11)

ДОДАТОК Г. Методика діагностики мотивації до успіху (Т. Елерс)

ДОДАТОК Д. АВТОРСЬКА АНКЕТА «Схильність до злочинної поведінки»

Опитувальник агресивності Басса–Даркі
(в адаптації для української вибірки)

Тест

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" чи "ні".

1. Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди іншим
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю
5. Я не завжди отримую те, що мені належить
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болючі докори совісті
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене трохи більш дружньо, ніж я очікував
15. Я часто буваю незгодний з людьми
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся
17. Якщо хто-небудь першим ударив мене, я не відповім йому
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір
21. Мене трохи засмучує моя доля
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною
24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку
26. Я не здатний на грубі жарти
27. Мене охоплює лють, коли наді мною глузують
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не подобається
30. Досить багато людей заздять мені
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків
33. Люди, які постійно знущаються з вас, варті того, щоб їх "клацнули по носі"
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильних" виразів
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям "

46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити когось
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь
54. Невдачі засмучують мене
55. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші
56. Я можу пригадати випадок, коли я був настільки злий, що хапав перший-ліпший предмет і ламав його
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку
58. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю
60. Я лаюся тільки зі злості
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її
63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу
64. Я буваю грубуватий стосовно людей, які мені не подобаються
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити
66. Я не вмю поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує
67. Я часто думаю, що жив неправильно
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки
69. Я не засмучуюсь через дрібниці
70. Мені рідко приходить до голови, що люди намагаються розлютити або образити мене
71. Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання
72. Останнім часом я став занудою
73. У суперечці я часто підвищую голос
74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Відповіді оцінюються за шкалами наступним чином:

1. Фізична агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;
- "ні" = 1, "так" = 0: 9, 17, 41.

2. Непряма агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 2, 18, 34, 42, 56, 63;
- "ні" = 1, "так" = 0: 10, 26, 49.

3. Роздратування:

- "так" = 1, "ні" = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;
- "ні" = 1, "так" = 0: 11, 35, 69.

4. Негативізм:

- "так" = 1, "ні" = 0: 4, 12, 20, 23, 36;

5. Образа:

- "так" = 1, "ні" = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58.
- "ні" = 1, "так" = 0: 44.

6. Підозрілість:

- "так" = 1, "ні" = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;
- "ні" = 1, "так" = 0: 65, 70.

7. Вербальна агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73;
- "ні" = 1, "так" = 0: 39, 66, 74, 75.

8. Почуття провини:

- "так" = 1, "ні" = 0: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс ворожості включає в себе 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Інтерпретація результатів тесту

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості - $6-7 \pm 3$.

Шкали: фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм, уразливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Призначення тесту

Опитувальник диференціює прояви агресії і ворожості. А. Басс і А. Дарки виділили наступні види реакцій:

- **Фізична агресія** - використання фізичної сили проти іншої особи.
- **Непряма агресія**, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
- **Роздратування** - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
- **Негативізм** - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.
- **Образа** - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.
- **Підозрілість** - в діапазоні від недовіри і обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
- **Вербальна агресія** - вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
- **Почуття провини** - виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою

людиною, що спричинює зло, а також відчуває докори сумління.

Додаток Б

ШКАЛИ САМООЦІНКИ ТРИВОЖНОСТІ Ч. СПЛБЕРГЕРА - Ю.ХАНИНА

Тривожність – схильність людини до переживання емоційного стану, що проявляється в очікуванні несприятливого перебігу подій.

Особистісна тривожність – це базова риса особистості, що формується і закріплюється в ранньому дитинстві. Проявляється в типовій, ситуативно стійкій реакції підвищеного неспокою щодо загрозливих обставин (або таких, що тільки здаються загрозливими).

Ситуативна (реактивна) тривожність – зовні схожа поведінка людини, яка не пов'язана із наявністю в неї особистісної тривожності і проявляється лише у певних ситуаціях і характеризується напругою, неспокоєм, нервозністю. При несприятливому перебігові життєвих подій ситуативна тривожність може перетворитися в особистісну, тобто стати стабільною якістю особистості.

ШКАЛА САМООЦІНКИ РЕАКТИВНОЇ (СИТУАТИВНОЇ) ТРИВОЖНОСТІ

Прізвище _____ Дата _____

Інструкція: "Прочитайте уважно кожне із наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру справа в залежності від того, ЯК ВИ ПОЧУВАЄТЕСЯ В ЦЮ ХВИЛИНУ. Над питаннями довго не міркуйте, оскільки правильних або неправильних відповідей немає".

		Ні, це напевно	Мабуть,	Так	Цілк ом
1.	Я спокійний.....	1	2	3	4
2.	Мені ніщо не загрожує.....	1	2	3	4
3.	Я перебуваю у напрузі.....	1	2	3	4
4.	Я відчуваю жаль.....	1	2	3	4
5.	Я почуваюся вільно.....	1	2	3	4
6.	Я не в настрої.....	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі.....	1	2	3	4
8.	Я почуваюся відпочившим.....	1	2	3	4
9.	Я стривожений.....	1	2	3	4
10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення.....	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі.....	1	2	3	4
12.	Я нервую.....	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця.....	1	2	3	4
14.	Я збентежений.....	1	2	3	4
15.	Я не відчуваю скутості і напруги.....	1	2	3	4
16.	Я задоволений.....	1	2	3	4
17.	Я заклопотаний.....	1	2	3	4
18.	Я надто збуджений і почуваюся ніяково.....	1	2	3	4
19.	Мені радісно.....	1	2	3	4
20.	Мені приємно.....	1	2	3	4

ШКАЛА САМООЦІНКИ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ

Прізвище _____ Дата _____

Інструкція: "Прочитайте уважно кожне із наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру справа в залежності від того, ЯК ВИ ПОЧУВАЄТЕ СЕБЕ ЗАЗВИЧАЙ. Над питаннями довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає".

		Майже	Інколи	Часто	Майже
21.	Я відчуваю задоволення.....	1	2	3	4
22.	Я дуже швидко втомлююсь.....	1	2	3	4
23.	Я легко можу заплакати.....	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким же щасливим, як інші.....	1	2	3	4
25.	Нерідко я програю через те, що не досить швидко приймаю рішення...	1	2	3	4
26.	Зазвичай я почуваюся бадьоро.....	1	2	3	4
27.	Я спокійний, холоднокровний, зібраний.....	1	2	3	4
28.	Очікувані труднощі зазвичай дуже бентежать мене.....	1	2	3	4
29.	Я надто переживаю через дрібниці.....	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий.....	1	2	3	4
31.	Я все беру надто близько до серця.....	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі.....	1	2	3	4
33.	Зазвичай я почуваюся у безпеці.....	1	2	3	4
34.	Я намагаюся уникати труднощів і критичних ситуацій.....	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра.....	1	2	3	4
36.	Я задоволений.....	1	2	3	4
37.	Різні дрібниці відволікають і хвилюють мене.....	1	2	3	4
38.	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути.....	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина.....	1	2	3	4
40.	Мене охоплює неспокій, коли я думаю про свої справи та турботи...	1	2	3	4

Показники ситуативної (реактивної) тривожності (РТ) та особистісної тривожності (ОТ) розраховуються за наступними формулами:

1. Розрахунок рівня ситуативної тривожності (РТ):

$$PT = \sum 1 - \sum 2 + 35$$

де:

- $\sum 1$ — сума балів за пунктами шкали: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;
- $\sum 2$ — сума балів за пунктами шкали: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

2. Розрахунок рівня особистісної тривожності (ОТ):

$$OT = \sum 1 - \sum 2 + 35$$

де:

- $\Sigma 1$ — сума балів за пунктами шкали: 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;
- $\Sigma 2$ — сума балів за пунктами шкали: 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

При інтерпретації результат можна оцінити так: до 30 – низька тривожність; 31-45 – помірна тривожність; 46 і вище – висока тривожність.

Значні відхилення від рівня помірної тривожності вимагають уваги, висока тривожність передбачає схильність до прояву стану тривоги у людини в ситуаціях оцінки її компетентності. У цьому випадку необхідно знизити суб'єктивну значимість ситуації та задач, перенести акцент на осмислення діяльності і формування відчуття впевненості в успіху. Низька тривожність вимагає аналізу мотивації діяльності та підвищення почуття відповідальності. Іноді дуже низька тривожність за показниками тестування є наслідком активного витіснення особливо високої тривоги з метою виставити себе у кращому світлі.

Шкала імпульсивності Барратта (BIS-11)

Інструкція: Вам буде надано перелік з 18 питань, які потрібно буде оцінити наступним чином: ніколи, рідко, часто, майже завжди/завжди.

Питання

1. Я ретельно планую задачі
2. Я роблю щось не замислюючись
3. Я неуважна/ий
4. Я швидко переключаюсь з думки на думку
5. Я планую поїздки заздалегіть
6. Я легко концентруюсь на чомусь
7. Я регулярно заощаджую
8. Я йорзаю під час вистав та лекцій
9. Я скрупульозна/ий в справах
10. Я продумую безпеку на роботі
11. Мені подобається думати про складні проблеми
12. Я дію імпульсивно
13. Я дію під впливом моменту
14. Я змінюю місце проживання
15. Я роблю імпульсивні покупки
16. Я витрачаю чи прошу більше, ніж заробляю
17. Коли я думаю про щось, в мене виникають сторонні думки
18. Мені важко всидіти на парі, або в театрі.

Ключ:

Ніколи – 1

Рідко - 2

Часто - 3

Майже завжди/завжди – 4

Імпульсивна уважність: 3, 4, 6*, 8, 17, 18

Моторна імпульсивність: 2, 12, 13, 14, 15, 16

Незапланованість: 1*, 5*, 7*, 9*, 10*, 11*. * - оберенене питання

Додаток Г

Методика діагностики мотивації до успіху (Т. Елерс)

1. Мета методики

Виявлення ступеня прагнення людини до досягнення успіху, конструктивної активності та оцінка рівня мотиваційної спрямованості на результат.

2. Інструкція для піддослідного

Вам пропонується список із 41 твердження. Уважно прочитайте кожне з них і вирішіть, чи згодні ви з ним.

- Якщо ви згодні — поставте знак «+» (**так**) у відповідній графі бланка.
- Якщо не згодні — поставте знак «-» (**ні**).

Намагайтеся довго не замислюватися, перша реакція зазвичай є найбільш точною. Тут немає правильних чи неправильних відповідей.

3. Опитувальник та Бланк відповідей

№	Твердження	Відповідь (+/-)
1	Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкладати на потім.	
2	Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання.	
3	Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все поставив на карту.	
4	Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.	
5	Коли в мене два дні поспіль немає справ, я втрачаю спокій.	
6	У деякі дні мої успіхи нижчі за середні.	
7	Стосовно себе я суворіший, ніж стосовно інших.	

№	Твердження	Відповідь (+/-)
8	Я доброзичливіший за інших.	
9	Коли я відмовляюся від складного завдання, я потім суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домогся б успіху.	
10	У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.	
11	Старанність — це не головна моя риса.	
12	Мої досягнення в роботі не завжди однакові.	
13	Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий зараз.	
14	Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.	
15	Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.	
16	Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.	
17	У мене легко викликати амбіції.	
18	Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.	
19	При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.	
20	Іноді я відкладаю те, що мав би зробити зараз.	
21	Потрібно покладатися тільки на самого себе.	
22	У житті мало речей, важливіших за гроші.	

№	Твердження	Відповідь (+/-)
23	Завжди, коли мені треба виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.	
24	Я менш честолюбний, ніж багато інших.	
25	Наприкінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.	
26	Коли я налаштований на роботу, я роблю її краще і кваліфікованіше, ніж інші.	
27	Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть наполегливо працювати.	
28	Коли в мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.	
29	Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.	
30	Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якнайкраще.	
31	Мої друзі іноді вважають мене ледачим.	
32	Мої успіхи певною мірою залежать від моїх колег.	
33	Безглуздо протидіяти волі керівника.	
34	Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.	
35	Коли щось не виходить, я стаю нетерплячим.	
36	Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.	

№	Твердження	Відповідь (+/-)
37	Коли я працюю разом з іншими, моя робота продуктивніша, ніж у інших.	
38	Багато чого, за що я беруся, я не доводжу до кінця.	
39	Я заздрю людям, які не дуже завантажені роботою.	
40	Я не заздрю тим, хто прагне влади та статусу.	
41	Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, я готовий піти на крайні заходи.	

4. Ключ до методики

Нарахуйте по **1 балу** за відповіді «ТАК» на наступні пункти:

1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41.

Нарахуйте по **1 балу** за відповіді «НІ» на наступні пункти:

6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39.

Пункти 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 до розрахунку не включаються.

5. Інтерпретація результатів

1 – 10 балів: Низький рівень мотивації до успіху.

11 – 16 балів: Середній рівень мотивації.

17 – 20 балів: Помірно високий рівень мотивації.

Понад 21 бал: Занадто високий рівень мотивації до успіху.

Примітка: Дослідження показують, що люди з помірно високим рівнем мотивації частіше досягають реального успіху, ніж ті, у кого він «зашкалює», оскільки останні можуть брати на себе надмірні ризики.

АВТОРСЬКА АНКЕТА «Схильність до злочинної поведінки»

Методика спрямована на виявлення психологічної схильності до злочинної поведінки як поведінкового індикатора деструктивних мотиваційних тенденцій особистості.

Анкета дозволяє оцінити:

- ставлення до соціальних і правових норм;
- готовність до ризику;
- толерантність до агресії;
- схильність до імпульсивних рішень.

Інструкція: Перед вами наведено ряд тверджень.

Уважно прочитайте кожне з них і оцініть, наскільки ви з ним погоджуєтесь.

Варіанти відповідей:

- 1 – повністю не згоден
- 2 – скоріше не згоден
- 3 – важко сказати
- 4 – скоріше згоден
- 5 – повністю згоден

Відповідайте щиро, довго не роздумуючи.

Твердження анкети

Блок 1. Ставлення до соціальних норм

1. Іноді правила можна порушувати, якщо це вигідно.
2. Не всі закони є справедливими, тому їх можна ігнорувати.
3. У певних ситуаціях обхід правил є нормальним.
4. Я завжди намагаюся діяти відповідно до встановлених норм.
(зворотне)
5. Порушення правил може бути виправданим обставинами.

Блок 2. Готовність до ризику

6. Я можу прийняти ризиковане рішення, якщо воно дає вигоду.
7. У складних ситуаціях я дію швидко, не завжди обдумуючи наслідки.
8. Ризик іноді є необхідною частиною досягнення мети.
9. Я уникаю будь-яких ризикованих ситуацій. (зворотне)
10. Невизначеність не зупиняє мене від дій.

Блок 3. Агресивні та конфліктні установки

11. У конфлікті іноді потрібно діяти жорстко.
12. Агресія може бути способом захисту своїх інтересів.

13. Я можу відповісти різко, якщо мене провокують.
 14. Насильство ніколи не може бути виправданим. *(зворотне)*
 15. Іноді сила є єдиним способом вирішення проблеми.

Блок 4. Імпульсивність поведінки

16. Я часто дію, не обмірковуючи наслідки.
 17. Мені важко стримувати свої емоційні реакції.
 18. Я приймаю рішення швидко, навіть без повної інформації.
 19. Я завжди спочатку думаю, а потім дію. *(зворотне)*
 20. У стресових ситуаціях я можу втратити самоконтроль.

Ключ (обробка результатів)

Прямі твердження: 1,2,3,5,6,7,8,10,11,12,13,15,16,17,18,20

Зворотні твердження: 4,9,14,19

Підрахунок: “повністю згоден” = 5 балів , “повністю не згоден” = 1 бал

Після реверсії зворотних пунктів обчислюється *сумарний бал*.

Інтерпретація результатів

Низький рівень (20–46 балів): чітка орієнтація на норми ,низька толерантність до порушень ,контроль поведінки ,низька схильність до протиправних установок .

Середній рівень (47–73 балів): ситуативна готовність до порушення норм, нестійкі поведінкові установки , залежність від контексту і стресу.

Високий рівень (74–100 балів): виражена схильність до порушення норм, висока толерантність до ризику й агресії ,імпульсивні реакції ,потенційна схильність до деструктивної поведінки.